

renovació (20); ha negat a P. A. da Barga el permís de deixar la Universitat (21); argumentant que el necessita per a la Universitat, s'ha negat a l'última petició de R. de Nobili, de signar una carta consentint en el trasllat del professor (22).

MEI, Hieronymo O. P. l'envia a visitar en nom seu l'ambaixador A. Guicciardino (103); va fer arribar a O. P. una carta de P. Vettori (116); juntament amb A. Benivieni, anà a veure O. P., recomanat per P. Vettori (117); va acompanyar dos joves de Pomerània, que portaven una recomanació de P. Vettori, a presència d'O. P. (119).

METELLO vg. **MATAL, J.**

METELLUS vg. **MATAL, J.**

METZLER, Christophorus [Bisbe de Konstanz], que té per secretari A. Masio. Està malalt, motiu pel qual A. Masio no s'atreveix a abandonar Alemanya. Envia salutacions a O. P. a través d'A. Masio (8); O. P. encarrega O. Panvinio de saludar-lo (29).

MONT'AGUTI, Tomaso del DANCO de O. P. li va donar una carta per a P. Vettori fa tres mesos i no n'ha sabut noves (109); ha fet arribar una carta de P. Vettori a O. P. (112).

NAVAGERI, Andrea (1483-1527) En la seva edició de Ciceró va admetre la tribu Ocriculana, perquè així ho evidenciaven els manuscrits (78).

NERLI, Benedetto O. P. li transmet salutacions a través de P. Paceto, que n'és el mestre (5).

NICCOLÒ del NERO Fa d'intermediari del correu entre P. Vettori i aquest (125); ídem (129).

NIZZOLIO, Mario O. P. li consultarà la traducció dels mots inicials del pròleg d'Heròdot (120).

de NOBILI, família No han rebut el favor de C. de Medici, que els hauria permès que P. A. da Barga fos el professor de R. de Nobili. Ara intentaràn que sigui el mateix professor qui

li demani el trasllat (20); transmeten les gràcies a P. Vettori per tot el que ha fet de cara a aconseguir P. A. da Barga, tot i que els esforços han estat en va. Finalment, s'han vist obligats a contractar de professor G. B. Gabio (23); O. P. va abandonar la casa d'aquesta família a Roma el mes d'agost de 1556 (28); O. P. explica la sortida seva de la casa (55).

de NOBILI, Roberto Card. (1541-1559) Necessita un professor que sàpiga grec, traducció en vers i prosa i interpretació (17); només li manca el recurs d'aconseguir una carta signada per C. de Medici demanant P. A. da Barga com a professor per a ell, ja que el Duca no ha volgut intervenir-hi directament (21); li ha estat denegada aquesta petició (22); P. Vettori volia fer-li a mans un Èsquil que li havia de deixar O. P., però la cosa s'ha retardat i O. P. demana excuses (28); tot i que fa més d'un any i mig que O. P. no està a casa seva, O. Panvinio li segueix enviant les cartes allà (53); O. P. dona la notícia de la seva mort, als disset anys, a P. Vettori (97).

de NOBILI, Vincenzo Demana a O. P. que deixi de viure a Roma, proposta que aquest s'està estudiant (14); es complau de comptar amb l'ajut de P. Vettori i O. P. per cercar un professor per al seu nebot, el cardenal Roberto de Nobili. L. Antinori li ha confirmat que P. A. da Barga és el millor professor d'Itàlia després de P. Vettori (18); demanarà la intervenció de C. de Medici per aconseguir P. A. da Barga com a professor de R. de Nobili; si n'obté la confirmació, escriurà al Banc Bandini per pagar el primer sou al professor (19); O. P. no va poder saludar-lo en nom de P. Vettori, perquè no hi era (28).

NUMISMÀTICA O. P. ha calculat el valor d'una mina (15); A. Agustín fa la descripció d'una moneda de bronze del temps d'August (27); O. P. descriu la representació gràfica i el pes dels denaris (92); B. Egio té una moneda amb una llegenda d'un emperador desconegut, *Gallecius Augustus*, que no apareix en l'obra d'O. Panvinio (111), per la qual cosa aquest ha d'esbrinar de qui es tracta [RIC Allectus 126] (113); A. Agustín fa a O. P. la descripció acurada de dues monedes [BMC Athens 407 i BMC Messana 16] (118).

ORSINI, Fulvio (1529-1600) Envia salutacions a O. Panvinio a través d'O. P. (87); ha tornat a Roma juntament amb el seu patró [Ranuccio Farnese]; O. P. li ha de donar salutacions en

nom d'O. Panvinio (90); O. P. li transmet salutacions de part d'O. Panvinio (92); O. P. li comenta algunes qüestions d'Heròdot (120); O. P. li transcriu un passatge d'Heròdot i li explica per què ha escollit algunes lliçons i n'ha eliminat d'altres (121); rep l'explicació detallada d'un passatge d'Heròdot en què es parla de les cerimònies funeràries dels reis escites [IV 71-72] (122); O. P. li demana que intercedeixi en favor d'un jove amic seu, com ja va fer una altra vegada (123); tenia un possible "*negotio*" amb O. P., que no ha anat bé perquè el seu cardenal no l'ha aprovat (124); ha tingut una indisposició, que O. P. creu deguda a la contrada de Bolonya i els seus aires malsans. O. P. li transmet una proposta de títol per a la seva edició de Virgili (127); el títol suggerit per O. P. li ha semblat molt bé (128); va escriure una carta a O. P., el qual s'alegra de rebre-la perquè no se l'esperava. Vol saber l'opinió d'O. P. quant a les fonts clàssiques que parlen de la Toscana, si pertanyia o no a la Ligúria, si almenys hi pertanyia en part, etc. (132).

ORSINI, Horatio Va fer arribar una carta d'O. Panvinio a O. P. (92); és al llit amb una fistula (95); va dir a O. P. que remetria les transcripcions d'unes inscripcions que té A. Maffei (96); havia entès que O. Panvinio vindria a Roma i així ho havia fet creure a O. P. (99); O. P. li ha donat una carta d'O. Panvinio (104); ídem (107); O. P. li demanarà si sap on són unes inscripcions en osc i tres petites cartes de negocis que havien d'arribar per correu a O. Panvinio i que aquest no ha rebut (111); P. Vettori dona noves d'ell a O. P., el qual no en sabia res des que se n'anà de Roma (112); juntament amb O. Maggio va anar a portar la correspondència d'O. Panvinio a O. P. (113).

PACETO, Prospero Ha d'indicar a O. P. on s'han trobat uns nous fragments de Tit Livi, que es diu que els té L. Alamani (5).

PACCIO S'ha ocupat de defensar O. P. quant a la possessió de les rendes de l'abadia de Santa Maria delle Giumare a Sicília i haurà de tornar a fer-ho (98).

PÁEZ de CASTRO, Juan (ca. 1515-1570) Ha donat bones referències d'A. Agustín a P. Manuzio (11); A. Masio potser el veurà i, en aquest cas, el saludarà en nom d'O. P. (15).

PAIZ de CASTRO, J. vid. PÁEZ DE CASTRO, J.

PALDOLFO di CAPUA A. Agustín fa saber a O. Panvinio que aquest no porta un consolat, sinó un principat (101).

PANEVINI, O. vg. PANVINIO, O.

PANTAGATO, Ottavio (1494-1567) Haurà de partir a Roma amb Salviati, tot i que no sap quan podrà esdevenir l'eixida. Ha rebut carta dels germans Manuzio, que encara no ha contestat. Desitja trobar P. Manuzio a Roma (2); ha entregat a B. Accolti un exemplar manuscrit que li enviava P. Manuzio. Va enviar una carta a un amic seu metge [potser J. Cincio], a través del qual feia arribar salutacions a P. Manuzio, però no té constància que li hagin arribat. És encarregat per B. Accolti de fer una proposta a P. Manuzio, que esdevingui un habitant de Ferrara amb totes les conseqüències: que hi faci les seves edicions, etc, per tal de donar prestigi a la ciutat i també al *Duca* Cosimo de Medici. Aconsella a l'amic que no desaprofiti l'ocasió (3); fa un mes que va rebre una carta de P. Manuzio. Ara n'escriu una al germà d'aquest, Manuzio Manuzio, excusant-se per la tardança. Li demana que li faci arribar una sèrie de llibres grecs: la Bíblia, Estrabó, Tucídides, Xenofont, Ateneu, Juli Pòl·lux i Esteve editats per Aldo Manuzio, així com també Pausànies i Herodià. Envia aquesta carta a través de Giorgio da Corinto. Suposa que P. Manuzio haurà parlat de la proposta que li ha fet B. Accolti de fixar la seva residència a Ferrara al seu germà i proposa a aquest que l'encamini cap a una resposta afirmativa (4); mana a P. Paceto que li expliqui on han trobat uns nous fragments de Tit Livi, que es diu que els té L. Alamanni (5); va rebre dues cartes d'A. Masio en les quals li explicava el Concili de Trento. Ha de saludar A. Maffei en nom d'A. Masio i, a canvi, li demana que aquest faci el mateix de la seva part amb L. Priuli i M. Flaminio. S'ocuparà de cercar un lloc per a A. Masio a Roma, per a la qual cosa va estar a punt de parlar-ne amb un cardenal (6); ha rebut una carta de P. Vettori i un exemplar de l'obra de Lucreci a través de Procaccio (7); va enviar una carta a A. Masio, el qual l'enyora. A. Masio li va demanar que li cercàs un catàleg i, en no tenir temps ell, va encomanar-ho a J. Matal. El bisbe de Konstanz, patró d'A. Masio li envia salutacions (8); ha d'entrevistar-se amb un

amic de P. Manuzio (9); té 42 noms de tribus, dels quals sap del cert que 32 estan bé i 7 són falsos. En fa una llista per a P. Manuzio, en la qual indica quins testimonis es tenen d'aquests noms: quan són corroborats per l'epigrafia, els col·loca una M(armor), mentre que quan apareixen a una obra literària, són marcats amb una A(uctor). Diu que tan sols hi ha dues inscripcions de la tribu Papiria [CIL XI 5215 i VI 2571]. Informa que compleix 52 anys (10); ha de fer saber a A. Agustín que P. Manuzio ha tingut un fill (11); rep ànims i encoratjament per part de P. Manuzio per fer front a la mort del seu patró, el cardenal G. Salviati (12); ha llegit detingudament un passatge de l'obra de Ciceró *Pro Plancio* [15-16] per tal d'explicar a P. Manuzio dubtes sobre la *Lex Licinia de Sodalitiis*. Va rebre la visita d'A. Agustín, el qual va llegir una carta de P. Manuzio (13); va enviar una carta a A. Masio, en què li contava que el seu ànim es trobava trasbalsat [per la mort del cardenal Salviati]. S'està pensant si deixar de viure a Roma, perquè així li ho han proposat. Aconsella a A. Masio que no vagi a cap balneari. A. Masio l'enyora. Respecte a una qüestió que no es fa palesa en la carta, és d'opinió contrària a la d'A. Masio i Torrentino. Va demanar l'opinió a A. Masio sobre un passatge del *Nou Testament* [*St. Marc VII 11*]. A. Masio li demana que mediti sobre un passatge bíblic i l'hi expliqui [*Ecclesiastés IV 15*] (14); va enviar dues cartes a A. Masio, una en llatí i l'altra en vulgar. A. Masio li demana disculpes per no haver-li fet cas i haver-se'n anat al balneari. Ha esmentat per carta a A. Masio els seus càlculs quant al nombre de centumvirs, centúries, decúries i també que en una mina hi ha cent dracmes, càlculs que semblen molt assenyats a aquest. Masio li torna a esmentar els passatges bíblics dels quals li parlà en una carta anterior [carta 14]. A. Masio li va demanar ajut en un passatge de Polibi; ara li'n torna a demanar i li prega que, si ell no pot, que faci arribar la qüestió a J. Matal (15); per tal d'ajudar O. Panvinio en la redacció de les seves obres, s'ha aclarit quant a la cronologia exacta dels anys sacres i els anys profans, tot i que li'n comunicarà els resultats personalment i no per carta. Li manca decidir si va existir o no Giovanni VIII. Aconsella prudència i calma a l'hora d'enviar una obra a la impremta (16); encarrega P. Vettori de cercar un bon professor per al jove cardenal R. de Nobili (17); ha demanat referències a B. Ghirolami i a F. Iucundo sobre P.A. da Barga, professor per a R. de Nobili proposat per P. Vettori, que han resultat ser molt bones. Comptant amb això i amb el vist-i-plau de V. de Nobili, encarrega P. Vettori de fer arribar com més aviat millor el professor al cardenal (18); fa d'intermediari,

juntament amb P. Vettori, entre la família de Nobili i P. A. da Barga. Demana a P. Vettori que aconselli i instrueixi el professor, proporcionant-li documents (19); assabenta P. Vettori que C. de Medici no ha considerat la petició de la família de Nobili per aconseguir P. A. da Barga. Ara intentaran que sigui el mateix professor qui li demani (20); informa P. Vettori que R. de Nobili, negada la intervenció directa, suplicarà una carta a C. de Medici per aconseguir que P. A. da Barga pugui sortir de la Universitat de Pisa (21); lamenta que, ja definitivament, P. A. da Barga no pugui ser el professor de R. de Nobili (22); transmet les gràcies de la família de Nobili a P. Vettori per totes les molèsties que li ha causat la qüestió de P. A. da Barga; finalment, el professor del cardenal serà G. B. Gabio, que és, segons el parer d'O. P., mediocre (23); va passar uns dies al llit, malalt de poagra (24); encara que romania al llit per la gota, va poder rebre L. Bartholi i demanar-li uns favors per a P. Vettori (25); escriurà a H. della Rovere, a París, perquè li faci arribar un exemplar d'Èsquil, per tal d'oferir-lo a P. Vettori (26); rep unes conjectures d'A. Agustín pel que fa a les llegendes d'una moneda d'August, de les quals n'ha de treure l'entrellat (27); ha tingut una conversa amb Jacobo, el qual li ha donat noves de P. Vettori, li ha dit que va fer una visita a B. Salviati i li ha comunicat que farà un viatge a la Romania. Jacobo li va plantejar un dubte que tenia Giovanni de la Casa referent a la invocació a Venus de Lucreci, que O. P. resol. Lloa una correcció que P. Vettori fa al text d'*Ifigènia a la terra Tàurica*. Fa quatre mesos que va rebre una edició d'Èsquil de París a través d'H. della Rovere, que encara no ha llegit. Informa P. Vettori que des de l'agost de 1556 no viu a casa dels Nobili (28); ha fet correccions als *Fasti* que publicarà O. Panvinio, per a la qual cosa ha fet càlculs dels anys hebreus, de les Olimpíades,... que comentarà amb O. Panvinio quan aquest vagi a Roma (29); per a la correspondència amb O. Panvinio, fa servir d'intermediari A. Agustín. Creu haver trobat l'autor dels *Fasti*. Segueix arreplegant cronologies dels assiris, egipcis, etc per poder-les examinar quan es vegin amb O. Panvinio. Torna a patir un atac de gota (30); té calculats els anys sacres, profans, grecs, bàrbars, romans, les hebdòmades, els jubileus, el calendari julià i les indiccions, però deixa a compte d'O. Panvinio els *Pontifices Maximi* dels emperadors orientals i dels emperadors occidentals posteriors a Carlemany per manca de temps. Defensa que Giovanni VIII mai no va existir. Ha sabut per A. Agustín que O. Panvinio no està d'acord amb la identificació que ell fa de l'autor dels *Fasti*. No té temps de

dedicar-se a estudiar les genealogies fabuloses (31); no vol comunicar cap determinació per carta a O. Panvinio. Pel que fa a les tribus, ambdós concorden en totes les atribucions excepte dues, encara que O. Panvinio ha comès errades en la transcripció d'alguns noms. Li demana que estigui molt atent a l'hora de redactar la història eclesiàstica en fets com octaves, festes del corpus, heretgies, màrtirs, vots de castitat, etc. Ha tingut notícies que el metge Remigio vindrà a Roma i encarrega O. Panvinio de transmetre-li salutacions (32); fa saber a O. Panvinio que té la correspondència exacta entre els anys sacres i els profans, així com també els càlculs d'Heròdot pel que fa als anys perses, els anys de Daniel confrontats amb els de Moisès. Encarrega O. Panvinio de cercar informació sobre els anys romans en autors com Quadrigari, Antias, Hèmina, Gel·li, Pisó, Cinci Aliment i F. Píctor, per esbrinar per què Varró dóna més anys que els anteriors. La lectura de Cuspinià l'ha ajudat en la cronologia, així com els *Fasti Greci* d'A. Agustín. Planteja qüestions a alguns apartats que O. Panvinio ja donava per acabats. Pel que fa a Giovanni VIII, si O. Panvinio compta amb un testimoni contemporani, l'ha de considerar decisiu, segons ell. Considera necessari escatir les genealogies fabuloses, però tots els autors que en parlen són grecs i O. Panvinio no en sap, de grec. Comenta encerts i coses que s'han de millorar de la redacció d'O. Panvinio sobre la història eclesiàstica (33); pel que fa a la cronologia de la Bíblia, considera bona l'aportació de Samuel. Critica el treball que O. Panvinio ha fet amb Daniel, dient que el comença bé, però no l'hi acaba. Varró té un gran pes dins la tradició, però la seva cronologia és irreconciliable amb la resta i, molt a pesar seu, no l'accepta. La cronologia de Crist no es pot basar únicament amb el que diu Dionís l'Exigu. Corregeix algunes suposicions i dóna idees per omplir llacunes del treball d'O. Panvinio. Es diu que han sortit publicats els *Pontifices Romani et Cardinales*, de la qual cosa en vol la confirmació (34); ha rebut carta d'O. Panvinio. Hi ha determinades qüestions de cronologia que caldrà resoldre en persona, cosa que podrà esdevenir-se aviat, ja que O. Panvinio tornarà a Roma. Dóna la notícia d'una crescuda del riu Tíber a Roma. En aquests moments revisa la cronologia que aporten Tucídides i Xenofont (35); vol aclarir a O. Panvinio com s'ha d'establir la cronologia de Crist: s'ha de mirar sota quin consolat va néixer per poder establir els anys segons el naixement o l'encarnació i fer-ne els còmputos corresponents. Esmenta bibliografia sobre el tema: Cassiodor, Eusebi, M. Scot, Cuspinià i Glarean. Explica el cercle metònic i la seva aplicació a la cronologia. No pot continuar

examinant les fonts en què hi ha dades cronològiques perquè ha de llegir altres obres d'amics seus (36); va rebre carta d'O. Panvinio amb gairebé un mes de retard. Li proposa d'eliminar un any en el recompte fet per Dionís l'Exigu. Coneix l'existència de l'obra de Cuspietà, tot i que no ha tengut l'oportunitat de llegir-la mai. Ha sabut que la primera edició dels *Fasti* d'O. Panvinio és considerada cara per alguns, per això li recomana que no corri per publicar-ne la segona i que faci la feina ben feta. Prefereix la disposició de Suetoni a la de Plutarc. Informa que D. Carafa va camí de Venècia (37); ha rebut carta d'O. Panvinio a través d'A. Agustín. Troba que O. Panvinio corre massa a l'hora d'enviar un llibre a la impremta. En algunes correccions que li ha fet, ha claudicat davant respostes convincents d'O. Panvinio, però d'altres no n'ha rebut resposta. Ha detectat incongruències i li'n dóna la resposta correcta, sense explicar-ne el perquè, ja que no es pot explicar per carta. De totes maneres, no pot fer-se càrrec de la correcció de l'obra sencera, així com tampoc no pot donar la seva opinió sobre un llibre dels emperadors, perquè ni tan sols l'ha vist. Una versió bilingüe grec-llatí de J. Zonaràs que circula no és gaire bona, segons ell (38); troba insuficient la publicació d'O. Panvinio que acaba de sortir sobre els Papes; arran d'això planteja a O. Panvinio una conclusió errònia -que hi havia dos papes al mateix temps- que s'extreu de les dades que aquest ha col·locat en la seva obra (39); A. Agustín li remet les relacions de parentiu d'alguns romans d'època republicana, per poder remetre'ls després a O. Panvinio (40); rep d'A. Agustín un passatge de Frontó amb propostes de noves lliçons fetes per ell mateix (41); vol tota la cronologia de Constantí que ha arreplegat O. Panvinio i les fonts amb les quals s'ha basat (42); demana a O. Panvinio una llista de consolats dels segles I a IV d. C. amb les fonts de les quals l'ha elaborat; li proposa variants d'un vers d'Ausoni (43); ha revisat Cassiodor per tal de comprovar un consolat que postul·lava O. Panvinio, a qui dóna la raó a pesar que Cassiodor no hi concorda (44); pensa que Volusità no va ser emperador per més d'un any, per la qual cosa demana a O. Panvinio tota la informació que tengui al respecte, excepte la de Cassiodor, perquè ja l'ha consultat, així com també Eusebi, Hermann, Víctor, Eutropi i Pomponi Leto (45); vol aclarir per què hi ha autors que fan una nova manera de datar comptant els anys després del consolat d'Amantius i Albí (345 d. C.) en comptes de donar els noms dels dos còsols de l'any en curs. Reconeix que Volusità va romandre com a emperador dos anys. Ha consultat Vopisc i el Còdex Justinià per aclarir

cronologia de l'època de Volusità fins a Gal·liè [segona meitat del s. III d. C.] (46); lloa la tria que ha fet O. Panvinio en escollir B. Arnigio com a professor del fill de M. Friapani. Vol saber per quina raó C. Sigonio escriu *Aebutius* i no *Ebutius* (47); a través d'A. Agustín ha rebut una carta d'O. Panvinio, el qual ha decidit redactar un sumari de la vida de cada emperador, però només inclou dades biogràfiques personals i li fa veure que el que interessa no és això, sinó la política que varen portar a terme. Aconsella i suggereix coses que han d'aparèixer a un capítol d'O. Panvinio sobre la situació dels territoris després de la desfeta de l'imperi romà. Corregeix el llatí d'O. Panvinio, que és lluny d'estar ben fet. Vol saber el dia de la batalla de Farsal. Recomana anar lentament. No ha obtingut resposta quant a l'ortografia que feia servir C. Sigonio (48); vol que O. Panvinio doni una carta de G. Faerno a P. Manuzio. Troba que O. Panvinio demostra, en la seva obra, que només coneix els historiadors del s. I a. C. (49); ha de remetre els escrits que té d'O. Panvinio a A. Agustín. Havia de corregir-los, però anava lentament i tan sols ha arribat fins a Calígula; ara, O. Panvinio els hi reclama, amb la qual cosa no hi comptava. S'ha enterat que O. Panvinio es pensa que ha divulgat secrets d'aquest perquè els publiquin altres, acusacions de les quals es defensa (50); es mostra complagut amb les resolucions finals d'O. Panvinio quant a l'obra dels emperadors romans, tot i que li fa algunes correccions, tant del text llatí com referents a dades històriques. Mai no ha vist la data de la batalla de Farsal en cap autor. Reconstrueix l'arbre genealògic dels avantpassats del dictador G. Juli Cèsar, així com també fa esment de personatges d'altres famílies que hi són vinculats. Suetoni i Plutarc no aclareixen amb qui es va casar Octàvia Major; caldrà consultar Tàcit o Dió Cassi. Rep amb joia la notícia de bona salut de C. Sigonio (51); ha rebut una carta d'O. Panvinio amb un esquema de la família Júlia, al qual fa algunes apreciacions i correccions, basant-se en Ciceró, Cèsar, Suetoni. Li sembla bé que no publiqui els *Fasti* amb un tipus de lletra grossa i li prega que no els deslliuri del comentari (52); no acaba de veure clar que Galba adoptés un *homo novus* com *Vinius*. Encara que no en sap el dia, creu que la batalla de Farsal s'esdevingué en temps de messes. Novament disserta sobre alguns membres vinculats amb la família Júlia. No ha llegit la rèplica de C. Sigonio al seu adversari [Francesco Robortello]. Trametrà la carta a J. Tramezzino (53); confessa la seva admiració per C. Sigonio d'ençà que en llegí les primeres composicions. No ha pogut corregir els apunts d'O. Panvinio sobre Galba, Otó

i Vitel·li perquè els hi va tornar a través d'A. Agustín. Pensa que Màrius va fer casar el seu fill amb Júlia i no s'hi va casar ell. Considera oportú que O. Panvinio vagi a estiuajar a Verona. Troba que aquest fa ben fet l'estudi dels concilis i li demana que s'esforci especialment en el de Nicea. Desitja que J. Tramezzino acabi la traducció dels concilis. Explica qui són els *Patricii maiorum gentium* segons el que ha llegit de Livi, Tàcit i Virgili (54); explica la seva partida de la casa De Nobili. Ha de romandre moltes hores a la cel·la per mor de la cama malalta. No té molt clar qui són *Vinius* i *Junius*. Quan es vegin amb O. Panvinio, aclariran moltes qüestions de tribus, cronologia, etc, però no se sap quan podrà anar a Roma aquest, perquè tindrà majors retribucions si roman a Verona. Critica la postura presa pel Cardenal d'O. Panvinio, Alessandro Farnese, pel que fa a O. Panvinio i la publicació de les seves obres. L'aconsella que no mostri a ningú els seus escrits ni parli malament de ningú, cosa que li hauria agradat poder haver dit també a C. Sigonio (55); per a O. Panvinio, redacta en llatí els enllaços entre les famílies d'Antoni, Agripa i Octavi fins a Claudi (56); la cama li ha empitjorat i també té la mà dreta inflada. No està gaire content de G. Tramezzino. Comenta algunes famílies romanes, classificant-les *maiorum gentium* o *minorum*. Fa arribar salutacions a C. Sigonio. Informa que les últimes notícies que ha sabut d'A. Agustín el situen a Trento (57); ha rebut carta d'O. Panvinio a través d'un jove venecià també amic de C. Sigonio. Ha examinat redaccions d'O. Panvinio, sense tenir-hi res a dir. No veu gaire clar un possible viatge d'aquest a Roma per un mes. Aconsella llegir detingudament Suetoni. Fa d'intermediari del correu entre O. Panvinio i B. Egio (58); vol saber l'opinió d'O. Panvinio sobre una inscripció trobada a Zacint, que correspon a un epitafi d'un M. Tul·li [CIL III 22*], recentment publicada a Venècia, ja que sospita que és falsa. Ha donat una carta d'O. Panvinio a A. Massarello. Opina que O. Panvinio no pot canviar una lliçó si no té proves epigràfiques o numismàtiques que l'acreditin. Explica com es formaven els nom de ciutat començats en *Forum*. Comenta un passatge de Suetoni [A 2, 1]. Envia salutacions per a C. Sigonio (59); comenta a O. Panvinio la suma dels anys entre la presa de Troia i la fundació de Roma, a més dels topònims, l'etimologia dels quals a vegades és obscura. Saluda el *Padre Procuratore*, és a dir, el general dels Agustins (60); no admet amb O. Panvinio que Suetoni s'errí fàcilment. Pel que fa a les tribus, alguns dels seus noms procedeixen d'un lloc, però d'altres no se sap d'on vénen. Aconsella mantenir *Mentina* com a autèntica. Ha fet arribar

una carta d'O. Panvinio a G. Faerno. Torna a demanar-li l'opinió sobre el sepulcre de Zacint, així com també què en pensa C. Sigonio (61); en aquesta inscripció hi ha mots llatins i mots grecs barrejats, així com la mescla dels dos alfabetos. De M. Tul·li, va haver-n'hi quatre i l'únic que O. P. creu que pot ser el de la inscripció és l'últim d'ells, és a dir, el fill de Ciceró, del qual explica la vida. Explica que els *cognomina* prodecents de parts del cos no es fan amb derivatius, sinó amb primitius, si són femenins de la primera declinació. Encamina O. Panvinio pel que fa a una lliçó de crítica textual que aquest volia proposar sense tenir gaire en compte totes les opcions. Demana a O. Panvinio els seus apunts sobre els electors de l'emperador (62); li ha arribat carta de A. Maffei per a O. Panvinio. Va rebre la visita de G. Faerno. Fa demanar a O. Panvinio la opinió de C. Sigonio sobre un passatge de T. Livi [1, 4] (63); ha rebut tard el correu d'e P. Vettori perquè l'emissari, un jove flamenc [no identificat], va romandre alguns dies a Perúgia; el va posar amb contacte amb un Auditor de la Rota també flamenc [no identificat]. Adverteix P. Vettori que li escrigui només quan en tingui ganes i que mai no es vegi en l'obligació de fer-ho. Li recomana que publiqui les *Ad Familiares* de Ciceró en ordre cronològic i que elimini tot allò que sigui considerat espuri. No es creu que la divisió que en fa Nepos en setze volums hagi sortit de l'escriptor ni de cap dels seus lliberts. Lloa la idea de P. Vettori d'elaborar un comentari a la *Poetica* d'Aristòtil (64); considera falsa la inscripció de Zacint de M. Tul·li. Desitja tenir a les mans els apunts d'O. Panvinio sobre els electors. A París va conèixer Paolo Emilio. No creu que A. Agustín hagi trobat res de nou en les biblioteques alemanyes. Ha rebut la visita de G. Faerno (65); ha rebut la informació d'O. Panvinio sobre els electors, la qual troba ben clara, a pesar que hi manquen alguns noms. Dóna totes les variants amb què és conegut el gramàtic Fest. La tribu *Pupinia*, segons ell, pot tenir les abreviatures *Pup*, *Pub*, *Pop*, *Pob*. Remet a O. Panvinio un missatge de B. Egio i una carta de G. Faerno (66); expressa a O. Panvinio els dubtes que li han sorgit en llegir la redacció d'aquest sobre els electors. Li sembla bé que O. Panvinio vagi a Alemanya a l'estiu per comptes de quedar-se a Verona, ja que allà podrà consultar compilacions de decrets sobre els electors que li proporcionaran informació nova. Reprèn O. Panvinio perquè confia que hi hagi algunes errades en la seva obra, aconsellant-li que les elimini. Vol saber quina mena d'errades ha detectat C. Sigonio en una edició de Varró que acaba de sortir; lloa l'estudi d'aquest sobre Fest. Vol que O.

Panvinio digui a C. Sigonio que A. Agustín té una edició molt antiga de Fest. Va rebre la visita de G. Faerno, que està molt ocupat amb l'*Itinerarium Antoninianum*. Ha remès una carta d'O. Panvinio a A. Massarello. Rectifica l'afirmació que *Pup*, *Pub*, *Pop* i *Pob* eren abreviatures d'una mateixa tribu; ara pensa que *Pup* i *Pop* són de *Pupinia* i *Pub* i *Pob*, de *Publilia* (67); aconsella a O. Panvinio que, abans d'anar a Alemanya, s'asseguri que ha exhaurit la informació de les biblioteques de Venècia i la bibliografia que té (Ivone, Helynando e Damiano). Pensa que el títol propi de l'obra de Fest és *De verborum significatione* i no *Antiquitatum Romanarum*. Resol algunes qüestions que li havia plantejat O. Panvinio. Saludarà G. Faerno en nom d'aquest (68); és d'acord amb O. Panvinio que no convé escriure segons quines coses, sinó que cal tractar-les en persona. Va anar a veure'l un amic [no identificar]. Les *Filipiques* són el text més corrupte que coneix. Comenta algunes expressions de Varró. No coneix A. Turnèbe i les conjectures d'aquest pel que fa al text de Varró no el convencen (69); ha rebut una carta i una mostra d'impremta de P. Vettori, a través de G. Faerno. Pel que fa a l'ordre cronològic de les cartes de Ciceró que havia proposat, ara pensa que, si Tiró ja va disposar-les així per una major afinitat temàtica, convé respectar-lo. Quant a l'ortografia d'alguns mots llatins, demana l'opinió a P. Vettori o li'n proposa la seva. A diferència de G. Faerno, és d'acord amb P. Vettori pel que fa a algunes lliçons. Comenta algunes lliçons problemàtiques de Ciceró [el mot estrany *cassatra* / *ad fam.* IX 12]. Remet a P. Vettori una llista de llibres que S. Tetti vol saber si són a Florència. Un jove alemany [no identificat] ha estat a Nàpols (70); argumenta una proposta que té per a una lliçó de Ciceró [*ad fam.* IX 12] (71); dona consells a O. Panvinio per acabar el treball sobre els electors de l'emperador. Li sembla bé el títol d'un nou treball, *de comitiis imperii*. Ha fet arribar un foli d'aquest a A. Agustín, que ara és a Roma. S'estranya que O. Panvinio no doni les gràcies a G. Faerno per haver-li enviat l'*Itinerarium Antoninianum*. No ha pogut localitzar Cherubino, perquè ha partit cap a Nàpols (72); ha repartit el correu d'O. Panvinio. A. Agustín encara no li ha tornat el foli d'O. Panvinio. Dubta de l'autenticitat d'una inscripció de Feltro [CIL V 2071], ja que hi ha falsificacions no només de monedes, sinó també d'estàtues i inscripcions. Troba que C. Sigonio no s'ha d'estranyar perquè A. Agustín hagi anat a Roma (73); en rebre el correu d'O. Panvinio, sense voler va obrir una carta per a A. Agustín. Sap pel bisbe Ferretti que a Ravenna hi ha molta documentació inèdita. Donarà

una carta d'O. Panvinio per a Cherubino al prior de Sant Agustí. Comenta algunes idees d'O. Panvinio pel que fa a les tribus. Aconsella C. Sigonio que segueixi endavant amb la seva edició de Fest. Sap que A. Agustín, que també en prepara una, fa servir poquíssimes conjectures. Creu que en el moment de portar-la a la impremta, potser demanarà ajut a O. Panvinio, perquè P. Manuzio passa per un mal moment (74); confessa que, en la carta anterior, va posar dades falses per posar a prova O. Panvinio, el qual ha caigut en el parany. A. Agustín li ha remès un text d'O. Panvinio sobre les tribus. Raona de nou sobre l'existència o no de la tribu *Mentina*, segons quina sigui l'autoritat que primi, la de la inscripció de Feltro [CIL V 2071], o la de l'historiador F. Josef; també en demanarà ajut a P. Vettori. Fa comentaris sobre altres tribus. Troba que, no pel fet d'estar testimoniats els seus noms en l'epigrafi, les tribus ja s'han de considerar autèntiques. Tampoc no està d'acord que les tribus tinguessin dos o tres noms (75); A. Agustín li ha mostrat la inscripció de Feltro, en la qual s'hi llegeix clarament *Menen*, però el topònim no està tan clar, perquè *Feltria*, que és el nom que hi apareix, no té altre equivalent llatí que conegui O. P., ja que Plini ofereix *Fertini*. A. Agustín li ha mostrat la seva edició de Fest, que O. P. no ha considerat encara acabada. Per error, va enviar una carta a O. Panvinio que havia d'arribar a P. Vettori (76); va enviar una carta a Procaccio, perquè la fés arribar a P. Vettori. Afirmar haver conegut a París Henry Étienne, de qui era gran amic. Té un exemplar en llatí de Màxim de Tiros. Comenta a P. Vettori una carta de Ciceró [*ad fam.* X 8], en la qual divergeixen en algunes lliçons ell i G. Faerno, que no quedà convençut de les seves explicacions i es recolzà en B. Rutilio (77); aconsella O. Panvinio que sigui imparcial a l'hora d'escriure. Pel que fa a les tribus, considera que les aportacions de Virgili, Livi i Fest s'han de tenir en consideració, però cadascun té ambigüitats (78); envia una llista de tribus i de mots llatins a P. Manuzio, el qual li n'ha de confirmar l'ortografia correcta i, per indicar d'on ho sap, ha de col·locar, al costat de cada mot, L(ibri), S(assi), M(etalli) o G(ramatici antichi) (79); ha rebut dues cartes d'O. Panvinio a través d'A. Agustín, una per a ell i l'altra perquè la faci arribar a G. Beroaldo. Fa veure a O. Panvinio la necessitat de consultar l'Arxiu Vaticà per assegurar-se que no hi ha quelcom de nou referent als electors. Lloa la publicació d'O. Panvinio *Fasti et Triumpho*... Vol els llibres tal com els varen escriure els autors, sense afegits (80); és d'acord amb O. Panvinio que aquest romanguí a Verona, passant per Parma, i deixi per a més endavant el viatge a

Alemanya (81); espera impacient l'edició de les *Ad Familiares* de Ciceró a càrrec de P. Vettori. Troba que L. Torrentino no hauria de demanar subvencions per a petites edicions. Transmet a P. Vettori salutacions de part de S. Tetti. Segons ell, G. Faerno és bo per trobar conjectures de crítica textual. Remetrà les cartes a P. Vettori a través de D. Angiolieri (82); li sembla molt oportú que P. Vettori prepari una obra sobre l'ortografia llatina. Discuteix sobre la correcta ortografia d'alguns mots llatins, tot i que considera les seves observacions inferiors a les que pugui fer P. Vettori. Li demana que comprovi una lliçó de Ciceró [*Att.* I, 10, 1] (83); informa que dia tres d'agost de 1558 va ser publicada la butlla *Contra non residentes* del Papa Pau IV (84), de la qual en comenta les conseqüències. S'ha instal·lat, per mor d'això, al Convent de Santa Maria in Via. Tem que els projectes d'O. Panvinio es puguin veure interromputs per aquesta butlla. Remetrà el correu d'O. Panvinio a A. Agustín (85); valora positivament l'apèndix d'O. Panvinio al seu comentari dels *Fasti*. Considera necessari un viatge d'aquest a Parma, mentre que desaprova que vagi a Alemanya. La cama no li havia fet tant de mal com ara (86); desitja que sigui profitosa l'estada d'O. Panvinio a Parma. Llegeix els *Fasti* d'aquest quan té temps. Li transmet notícies de B. Egio, A. Agustín i F. Orsini (87); es considera deutor de G. B. Rasario, perquè aquest ha ajudat O. Maggio en la tasca d'examinar les obres de Dionís d'Halicarnàs i de Fabi Píctor i editar-les; es compromet a pagar-li la feina. S'alegra per la magistratura que té G. Cornelio a Brescia (88); encara no ha rebut notícies d'O. Panvinio que hagi arribat a Parma. Li escriu per demanar-li una recomanació per a S. Tetti, que vol anar a Venècia. Ha fet anar a cercar exemplars dels *Fasti* a casa de F. Vargas, però no els tenien. L'exemplar per a ell el té el Secretari de Venècia [no identificat], però no l'hi ha donat encara. Confia que O. Panvinio vagi a Roma per un dia, per poder tractar alguns temes personalment (89); A. di Nepi li ha comunicat que O. Panvinio ja ha arribat a Parma. Ha escrit a A. Agustín per esbrinar què va passar amb els exemplars dels *Fasti* que O. Panvinio va lliurar a F. Vargas a Venècia. Saludarà F. Orsini en nom d'O. Panvinio. Es queixa de no tenir el llibre *Romani Pontifices et Cardinales...* Torna a demanar a O. Panvinio que cerqui un lloc on col·locar S. Tetti a Venècia (90); envia a P. Manuzio la transcripció d'una sèrie d'inscripcions, gregues [CIG III 5491 i 5752] i llatines [CIL VI 1686, 8543 i 24616], acompanyades d'un comentari a una d'elles. Plany la mort de R. Pole (91); Malchione li va portar una carta d'O. Panvinio. Explica

la representació gràfica i el pes dels denaris. Dóna la notícia de la descoberta d'una placa de bronze [CIL VI 1492] i la descriu. Ha escrit a A. Agustín perquè si té exemplars dels *Fasti* a casa seva de Roma, doni ordres que els hi portin. H. Orsini li va enviar una carta d'O. Panvinio. Comenta a aquest la mort de R. Pole. O. Maggio li ha demanat que li deixi els *Fasti* perquè no es poden trobar a Roma. Torna a demanar l'ajut d'O. Panvinio per a S. Tetti (92); no ha pogut arregar les actes de còncaves per a O. Panvinio, la qual cosa ha delegat en G. Faerno, però aquest tampoc no pot (93); ha enviat una carta a O. Panvinio a través de Malchione i n'ha rebudes dues d'aquell, per mitjà de F. Torres i de T. Gilio. Està molt satisfet amb O. Panvinio per la seva intervenció a favor de S. Tetti. Té sis inscripcions a Santa Maria in Via, que remetrà a O. Panvinio juntament amb la de la placa de bronze. No ha vist encara els llibres d'aquest *De Re Publica Romana*, així com també espera amb impaciència el *De imperio Romano et de Electoribus*. No sap per què O. Panvinio escriu *Mammaea* en comptes de *Mamaea*. Torna a queixar-se de la cama. Transcriu una inscripció que li ha fet a mans A. Staço [CIL II 2713]. Demana a O. Panvinio la interpretació d'unes dades que apareixen en una altra inscripció de bronze que té A. Maffei [CIL VI 1686]. Li transcriu també una inscripció mal editada, que A. Agustín ha tingut l'oportunitat de veure a Allife [CIL IX 2333] (94); troba que el patró d'O. Panvinio s'ha portat molt bé amb S. Tetti. Ha rebut els *Fasti* per a A. Maffei, al quals els hi ha enviats, i per a B. Egio, a qui els ha donat personalment; no n'hi havia més exemplars i, per tant, no va poder-ne donar a A. Masarello. Remet a O. Panvinio una carta d'A. Agustín juntament amb la seva. Li transcriu dues inscripcions d'Allife [CIL IX 2337 i 2338] i li promet enviar-li'n més. Informa de la mort de G. Delphini i de la malaltia d'H. Orsini (95); envia les cartes per a O. Panvinio a Fra Jacob, a Venècia. Demana a O. Panvino que se'n recordi de S. Tetti. Ha rebut més de trenta inscripcions procedents de diverses contrades d'Itàlia, però no pot remetre-les a O. Panvinio sense el permís de qui les hi ha mostrades. En té cinc també que són a Santa Maria in Via, per enviar-li les quals no necessita cap autorització, però ara no pot perquè fa quinze dies que té una espatlla i el coll entumits. No ha rebut encara l'obra d'O. Panvinio *De Re Publica Romana*. Un amic [presumiblement G. Faerno] li ha dit que els *Fasti* d'O. Panvinio no es venen a Roma per un acord dels llibreters, la inquisició no hi té res a veure. Enviará una carta d'O. Panvinio a Allife, per a A. Agustín. No té temps per dedicar-se a desxifrar la inscripció

d'Hispania [CIL II 2713]. Algunes definicions d'O. Panvinio no li agraden i es permet de fer-li correccions i altres observacions (96); va rebre a mitjans de novembre de 1558 les cartes de Ciceró, edició de P. Vettori, que encara no ha pogut llegir per problemes de salut. S'ofereix a parlar amb P. Manuzio perquè publiqui els comentaris a la *Poètica* d'Aristòtil de P. Vettori. No sap si seguirà cobrant de l'abadia de Sicília o no. B. Cavalcanti li ha enviat un exemplar de la seva obra *Rhetorica volgare*. Informa P. Vettori de la mort del Cardenal R. de Nobili (97); va rebre una carta de J. Matal, de qui està molt content perquè l'ajuda per tal que pugui seguir sent abat de Santa Maria delle Giumare. Li demana que parli del cas amb F. Richardott, persona propera al bisbe d'Arras, A. Perrenot de Granvelle. Ha de fer front a les calúmnies d'Arnedo, que intenta que pagui un impost al rei, quan en realitat el Papa Eugeni IV va fer l'abadia lliure de tot dret reial. Confia que Paccio també pugui ajudar-li (98); per un malentès es pensava que O. Panvinio vindria a Roma, però no ha estat així i ara li escriu a Venècia, enviant-li també una carta i dues inscripcions de part d'A. Agustín. Encara no sap si li podrà enviar les inscripcions que té de fora de Roma, que resulten ser de Brescia. Torna a recordar-li S. Tetti (99); ha rebut una carta molt llarga d'O. Panvinio. Està content del resultat de l'edició de Fest d'A. Agustín que ha vigilat C. Sigonio. Ja dona per fet el viatge de S. Tetti a Venècia gràcies a la intervenció d'O. Panvinio. Està molt content amb O. Maggio. Vol saber com ha estat de generós el rei amb O. Panvinio (100); li agradaria que concedissin a O. Panvinio permís per poder anar a Roma. Ha de demanar a C. Sigonio uns textos de Ciceró, que no es poden trobar, per a O. Maggio. Aconsellarà a S. Tetti que no faci un viatge a Venècia sense tenir res de segur. No acaba de tenir respostes per a les definicions que fa O. Panvinio de l'*ius Quiritum*, *ius civium*, etc; sobretot l'aconsella que no corri. Informa O. Panvinio de la mort de G. Delphino, així com també que A. Agustín passarà uns mesos més lluny que el Samni (101); el seu amic de Brescia no l'autoritza a mostrar les trenta inscripcions a O. Panvinio; de tota manera, en té altres tantes que, en cas que aquell no les tingui, les hi farà arribar. Es queixa que només té els *Fasti* acompanyats del comentari i demana la resta d'obres que ha publicat O. Panvinio (102); rebrà la visita de dos joves recomanats per P. Vettori. Per culpa d'una forta recaiguda, gairebé no pot caminar, per tant, no podrà visitar A. Guicciardino i hi haurà d'enviar H. Mei en nom seu. Té ganes de veure B. Baldini. Expressa els seus millors desitjos per al comentari a la *Poètica*

d'Aristòtil, que ja és en premsa (103); ha rebut cartes d'O. Panvinio: una per a ell, una altra per a A. Agustín i encara una tercera per a H. Orsini. Té una carta i dues inscripcions d'A. Agustín per enviar a O. Panvinio, que confessa que sense voler va començar a llegir. Va ser el primer a saber, gràcies a J. Matal, que A. Agustín hauria d'anar a Sicília. Encara no ha perdut les esperances de poder remetre a O. Panvinio les inscripcions de Brescia. Espera tenir en les seves mans els llibres *De Republica et comitiis* abans de l'estiu. Un amic de C. Sigonio li ha dit que aquest escriu una història d'Itàlia. Es troba malament de la cama (104); ha rebut una carta d'A. Agustín en la qual hi ha totes les instruccions que ha de seguir O. P. per anomenar aquest i F. Fini els seus procuradors a Sicília. Des de l'octubre passat no té notícies del seu actual procurador, ni sap el resultat de dues cartes que A. Perrenot de Granvelle ha remès al virrei de Sicília i a Arnedo. Es dedica a les inscripcions en osc, que troba difícils; ha arreglat totes les informacions al respecte de Biondo i de Leandro. Comenta noms geogràfics d'Itàlia actuals i la seva possible correspondència amb topònims llatins. Vol saber quina és la representació de la deessa Fides a les monedes. Informa de la mort de Camillo [no identificat] i de la substitució de G.-A. di Gravina. Es queixa de la cama (105); explica a A. Agustín el que ell entén per la tasca pròpia d'un historiador. Comenta un passatge de Plini [*Nat. Hist.* XXI 7]. Exposa a A. Agustín la penosa situació de P. Manuzio i, per contra, la immillorable de N. Galletti. Comenta diferents indrets geogràfics i les fonts antigues que els esmenten. Ha remès una carta d'A. Agustín a A. Maffei. Està content que A. Agustín tingui bones relacions amb A. Arlenio. No té notícies de J. Sacrato (106); ha remès una carta d'O. Panvinio a A. Agustín. No vol que O. Panvinio li enviï les seves obres si aquest les ha de pagar. Ha fet arribar a H. Orsini una carta d'O. Panvinio (107); remet a A. Agustín, a través de F. Torres, noves propostes de lliçons al text de Plini el Vell (108); vol recobrar el contacte amb P. Vettori, perquè fa tres mesos que li va escriure una carta i no sap si arribà a bon port. Ara li torna a escriure, comunicant-li que de cap manera no podrà demanar a P. Manuzio que sigui l'editor del comentari a la *Poètica* d'Aristòtil, però de tota manera ell en segueix volent una còpia transcrita a mà. Avisa P. Vettori que la majoria dels lectors de la seva darrera edició de les cartes de Ciceró troba estranya l'ortografia (109); si O. Panvinio ha de comprar-les, O. P. no vol que li enviï les seves obres. Li remet inscripcions que A. Agustín va trobar al Samnio i tres cartetes de negocis, i també un manuscrit de

quaranta cartes eclesiàstiques de Constantí fins a Honori. Farà arribar una carta d'O. Panvinio a Aemilio de Nàpols (110); demanarà a H. Orsini si té les inscripcions del Samnio i les cartetes de negocis, que O. Panvinio no ha rebut. No pot remetre a aquest les inscripcions de Brescia, perquè l'amic que les hi mostrarà vol publicar-les. Remetrà cartes d'O. Panvinio a A. Agustín ja a Sicília. No sap quin emperador pugui ser *Gallecius Augustus*, del qual B. Egio té una moneda (111); ha rebut carta de P. Vettori per mitjà de T. del Danco de Montaguti. Té la cama molt alterada. No ha llegit les *Compositioni Toscanne* de G. della Casa. Envia salutacions a H. Orsini i a A. Arnoldo a través de P. Vettori (112); ha rebut cartes d'O. Panvinio per a ell, per a H. Orsini -que és qui les hi ha portat- i per a A. Agustín. Tornarà mirar de trobar uns còncaves que O. Panvinio li havia demanats. Torna a remetre-li tres inscripcions amb unes cartetes de negocis, que es deveren perdre pel camí. Està una mica millor de la cama. Demana a O. Panvinio que cerqui quin emperador és *Gallecius* (113); va rebre una carta de P. Vettori. Troba que P. Vettori en moltes de les seves lliçons de les cartes de Ciceró ha cedit al pes de la tradició (114); G. de Calàbria li va donar una carta de P. Vettori. No ha estat molt bé de salut últimament (115); ha rebut carta de P. Vettori a través de G. Calabrese. S'ha enfadat amb L. Torrentino perquè publicarà a aquest una obra i, en canvi, fa esperar P. Vettori. Gairebé ha acabat de llegir les *Ad familiares* de Ciceró i no li ha agradat que no hagi incorporat cap lliçó nova del còdex Mediceu, així com l'ortografia d'alguns mots (116); ha rebut salutacions de P. Vettori transmeses per A. Benivieni i H. Mei, amics d'aquest que portaven també una carta de recomanació que, segons O. P., no calia (117); ha rebut la visita de dos joves de Pomerània, recomanats per P. Vettori i acompanyats per H. Mei. Escriu les cartes en dissabte (119); fa algunes consideracions sobre la llengua d'Heròdot a F. Orsini, per a l'argumentació de les quals emprà tesis de L. Valla i M. Nizzolio (120); va rebre una carta de F. Orsini. Transcriu per a aquest mateix un fragment d'Heròdot [II 11, 4], comentant les variants que ha fet servir i per què (121); ha patit l'erisipela i té gota al dit polze del peu esquerre. Explica detalladament un passatge d'Heròdot en què té lloc el funeral d'un rei escita [IV 71-72]. Des del juny no sap noves d'A. Agustín, bisbe de Lleida (122); va recomanar algú a F. Orsini, per tal que aquest intercedís pel personatge en qüestió davant el seu cardenal [R. Farnese] i ara li torna a insistir en el tema [tal vegada podria ser L. Latinio]. Té C. Sigonio per un home molt

erudit (123); no li ha sortit bé un “negotio” que duia entremans juntament amb F. Orsini, perquè el cardenal d’aquest s’hi ha oposat. Li agrada molt Bolonya com a lloc per viure, on resideix ara F. Orsini amb el seu cardenal, per la bonesa de la gent. Lloa la traducció que ha fet C. Sigonio de la *Retòrica* d’Aristòtil. Ha de saludar P. Manuzio i G. Lolgio en nom de F. Orsini. Està meditant un títol per a l’edició de F. Orsini de Virgili (124); ha rebut una carta de P. Vettori, juntament amb la qual hi havia una edició pòstuma de G. Faerno de les comèdies de Terenci, de la publicació de la qual se n’ha ocupat P. Vettori. Encara no ha tingut temps de llegir-la, tan sols l’ha fullejada. Vol que P. Vettori vegi dues inscripcions recentment aparegudes a Roma [CIL VI 1492 i 10247], per la qual cosa li demana si li ha de fer arribar la transcripció o si ja la té (125); desaconsella a P. Vettori l’estada en un balneari per curar la ronya, ja que ell als seixanta-nou anys anà a un de Viterbo pel mateix motiu i en sortí molt pitjor. Informa P. Vettori de la troballa d’una inscripció [CIL I 25] aquesta mateixa setmana al Capitoli que sembla ser de la primera guerra púnica. Si això és cert, seria la més antiga fins al moment. Encara només ha vist els títols de l’obra de Terenci a cura de G. Faerno que li remeté P. Vettori (126); relaciona una indisposició de F. Orsini amb els aires no gens sans de Bolonya. Li ha trobat un títol per a la seva obra de Virgili. Ha donat dues cartes de F. Orsini a P. Manuzio i G. Lolgio respectivament (127); torna a comentar a F. Orsini la insalubritat de Bolonya. Envia salutacions a L. Latinio i C. Sigonio a través de F. Orsini, a qui aconsella que torni a Roma per acabar de guarir-se (128); ha respost a P. Vettori preguntes que aquest li plantejava entorn de Teofrast. Va demanar a un amic seu napolità [S. Tetti] veiam si sabia de manuscrits de Teofrast a Roma i aquest, en saber que qui requeria la informació era P. Vettori, ha posat fil a l’agulla i li ha fet a mans un llistat de bibliografia útil per al tema. Es permet de recomanar-li el jove [S. Tetti] a P. Vettori (129); ha rebut una carta de P. Vettori en la qual aquest li refereix els seus projectes, consistents a deixar de banda Teofrast per manca d’eines per treballar-lo i dedicar-se a editar Hiparc de Nicea, decisió que titlla d’assenyada. Lloa les qualitats de S. Tetti, a qui coneix des de fa devers divuit anys. S’ofereix per ajudar P. Vettori en tot el que pugui ser útil (130); respon a F. Orsini sobre unes qüestions de llengua llatina. Saludarà L. Latinio, a qui veu de tant en tant, en nom de F. Orsini (131); ha rebut una carta de F. Orsini inesperada, la qual cosa l’ha alegrat molt. Considera bones les referències de Plini el Vell a la Toscana -sí pertanyia

a la Ligúria o no-; les d'autors posteriors, en canvi, no mereixen gaire cas (132); fa temps que no ha sabut noves d'A. Masio. No es pot moure per si mateix, sempre s'ha de valer de l'ajut d'algú. Enyora A. Masio i li remet salutacions per a la seva esposa (133); indica a P. Manuzio quins eren els pesos de les mesures romanes de vi i oli segons la llei d'Arcadi i Honori (134).

PANVINIO, Onofrio (1530-1568) Ha de saludar C. Metzler, Matheo i Angelo de part d'O. P.

Té prevista una anada a Roma (29); quan vagi a Roma, que segurament només serà per un dia, parlarà amb O. P. de diferents còmputs dels anys (30); no està d'acord amb l'atribució que fa O. P. de l'autor dels *Fasti*. O. P. li ha ajudat prou en la cronologia, però corre del seu compte el llistat de *Pontifices maximi* dels emperadors orientals i dels emperadors occidentals posteriors a Carlemany (31); va enviar una carta prou llarga a O. P., en la qual esbossava els noms de les tribus romanes, amb algunes faltes d'ortografia. Rep instruccions d'aquest mateix per a redactar la història eclesiàstica, així com també ha de retransmetre salutacions cordial al metge Remigio (32); és encarregat per O. P. de cercar tota la informació de cronologia romana en Quadrigari, Antias, Hèmina, Gel-li, Pisó, Cinci Aliment i F. Píctor per tal de descobrir per què Varró dóna un nombre major d'anys. Creu saber-ho tot de les heddòmades i de la cronologia de després de Crist, però O. P. li fa veure que va errat. No sap grec. Ha de saludar, sempre que el vegi, el metge Remigio en nom d'O. P. (33); ha patit un catarro. No ha elaborat un bon esquema de la cronologia que dóna Daniel. Ha de saludar Remigio en nom d'O. P. (34); és a Parma. Ara que s'ha fet la pau entre Pau IV i Felip II, O. P. vol saber si tornarà a Roma (35); per a la cronologia de Crist, O. P. li recomana de consultar Cassiodor, Eusebi, M. Scot, Cuspietà i Glarean (36); dubta de la numeració dels anys que fa Dionís l'Exigu (37); sosté que sense noves troballes de documents epigràfics o textos no hi ha gaire de nou per a millorar l'edició dels *Fasti*. Considera que l'autor dels *Fasti* capitolins no pot ser posterior a Varró. A vegades té bons arguments per defensar una cronologia, però d'altres no és gaire acurat en aquesta tasca, per la qual cosa és reprès per O. P. (38); acaben de sortir publicat el seu *Pontifices Romanorum ...*, obra que rep dures crítiques d'O. P., ja que s'insinua que hi va haver dos Papes al mateix temps (39); quan O. P. l'hagi vista, A. Agustín li remetrà la llista de parentiu d'alguns personatges romans republicans (40); ha

de remetre a O. P. la cronologia de Constantí de què disposa i també les fonts que ha fet servir (42); li ha de fer arribar una llista de cònsols de l'imperi romà des del s. I al IV d. C, amb les fonts que en té; O. P. li envia variants d'un vers d'Ausoni que aquest li havia transmès (43); rep l'aprovació d'O. P. de col·locar un consolat del qual Cassiodor no en parla (44); ha de fer a mans d'O. P. tota la informació que tingui del temps que l'emperador Volusià va romandre al poder (45); va convèncer O. P. que Volusià va ser emperador durant dos anys. Ha de cercar inscripcions compreses entre Volusià i Gal·liè (46); és alabat per O. P. per haver sabut escollir un bon professor per al fill de M. Friapani, que serà B. Arnigio (47); ha tingut la idea de fer un sumari de la vida dels emperadors, idea lloada per O. P., però només hi col·loca dades biogràfiques personals en comptes de posar-n'hi de polítiques i d'històriques i fer que les personals tan sols facin de complement a aquestes. O. P. l'aconsella sobre un capítol que parla de la situació dels territoris després de la caiguda de l'imperi romà i li corregeix la redacció en llatí d'un altre capítol. Ha de cercar el dia que s'esdevingué la batalla de Farsal (48); ha de portar a P. Manuzio una carta de G. Faerno que li tramet O. P. Rep crítiques de la seva obra, ja que O. P. troba que es nota que només coneix els historiadors del s. I a. C. (49); havia deixat unes redaccions seves a O. P. perquè les corregís i, de sobte, li demana que les hi torni a través d'A. Agustín; O. P. s'ha enterat que té sospites que aquest difongui idees originals seves perquè d'altres les publiquin, cosa que O. P. nega vehementment (50); rep d'O. P. algunes correccions i puntualitzacions de caràcter històric, així com també identificació de personatges, especialment predecessors de G. Juli Cèsar i famílies relacionades amb aquesta. Ara que A. Agustín abandonarà Roma per anar a Allife, ha d'indicar a O. P. quin serà el nou intermediari del correu (51); obté d'O. P. diverses correccions -argumentades- a una genealogia que havia elaborat de la família Júlia. Rep l'enhonorabona per la seva tria del tipus de lletra amb què s'imprimirà la seva segona edició dels *Fasti* i el consell que no els separi del comentari (52); rep noves apreciacions a l'esquema dels Julis. Rebrà la carta a través de J. Tramezzino (53); va demanar a O. P. ajut quant a la redacció sobre Galba, Otó i Vitel·li, però aquest s'hi nega perquè va haver-li de retornar el text. No obstant això, li dóna la seva opinió que Marcel·la va casar-se amb el fill de Màrius i no amb ell mateix i l'anima a seguir estudiant els concilis, dels quals n'és un especialista. Li explica qui són els *Patricii maiorum gentium* segons Livi, Tàcit i Virgili (54); l'aclariment d'algunes

qüestions que el preocupen de cara a la seva obra no es produirà fins que no vegi O. P. a Roma, tot i que de moment no hi pot anar, ja que passarà l'estiu a Verona. Rep el consell d'O. P. que no comenti dubtes de la seva obra amb ningú ni que critiqui cap altre autor (55); rep d'O. P. diversos comentaris i corroboracions quant a les seves opinions a l'hora de classificar les famílies romanes com a pertanyents a *maiorum* o *minorum gentium*. Ha de transmetre salutacions a C. Sigonio de part d'O. P. (57); ara es fa enviar les cartes d'O. P. a través d'un jove venecià, que també és amic de C. Sigonio. Rep l'aprovació d'O. P. quant a algunes idees seves i interpretacions històriques, però, en canvi, O. P. manifesta el seu desacord que viatgi a Roma per estar-s'hi un mes. Trameta cartes a B. Egio a través d'O. P. (58); ha enviat una carta a A. Massarello a través d'O. P. Vol fer un canvi agosarat d'una lliçó de crítica textual, tot i que només en té un únic testimoni manuscrit. Ha de saludar C. Sigonio en nom d'O. P. (59); pensa -erròniament, com li fa veure O. P.- que tots els topònims són derivatius (60); atribueix errades a Suetoni fàcilment. Té alguns dubtes sobre les tribus, que parcialment resol O. P. Va remetre una carta a G. Faerno a través d'O. P. Espera una gràcia del rei (61); juntament amb C. Sigonio, ha trobat en alguns llibres molta informació que A. Agustín desconeix. O. P. li fa veure que és arriscada la lliçó de crítica textual que proposa perquè hi ha més testimonis dels que ell deia. Ha de remetre a O. P. els seus apunts sobre els electors de l'emperador (62); està treballant la vida de l'emperador Tiberi (63); pel que fa als electors, no segueix la *communis opinio* (65); s'ha deixat alguns noms en el catàleg dels electors. O. P. li trameta un missatge de B. Egio i una carta de G. Faerno (66); potser passarà l'estiu a Alemanya i no a Verona, perquè vol anar-hi a consultar compilacions de decrets dels electors, que li proporcionaran informació bona per a la seva obra. Està segur que hi haurà errades en la seva obra. Ha de dir a C. Sigonio que A. Agustín té un Fest molt antic. Va remetre una carta a A. Massarello a través d'O. P. (67); rebrà de G. Faerno un *Itinerarium Antoninianum* corregit (68); ha complagut O. P. amb la seva última carta pel que fa als electors de l'emperador. Ara té previst un nou treball *de comitiis imperii*. En comptes d'anar a Alemanya, estiuajarà a Verona (72); torna a treballar en les tribus romanes (73); pensa que la tribu *Ocriculana* va canviar el seu nom per dir-se *Horatia*, argument que no sembla bé a O. P. (74); ha remès a A. Agustín una redacció sobre les tribus, que aquest ha enviat al seu torn a O. P. Ha acabat, després de sis mesos de treballar-hi, els *Fasti* amb

comentari. Creu que, si les tribus estan testimoniades per l'epigrafia, ja són autèntiques. Segons ell, hi ha tribus amb dos noms o tres. Al parer d'O. P., no decideix res, només proposa (75); ja que no ho fa per carta, fa comptes de convèncer O. P. de les seves teories quan es vegin en persona. Ha enviat un home a Feltro perquè examini detingudament la inscripció. Si es troba a Verona quan sigui el moment, tindrà cura de l'edició de Fest d'A. Agustín (76); li ha durat molt de temps la revisió de la publicació del seus *Fasti* amb comentaris (78); va enviar una carta a O. P. i una a G. Beroaldo. Ha consultat tots els documents de les eleccions dels emperadors i els testimonis d'historiadors contemporanis, però O. P. l'insta que consulti l'Arxiu Vaticà, per comprovar que no hi ha més documentació. Passarà l'estiu a Verona (80); de moment, no anirà a Alemanya. En el viatge cap a Verona, passarà per Parma (81); tira endavant la publicació de la seva obra (84); ja fa nou mesos que s'ocupa de la segona edició dels *Fasti*. Es pensava que només hi hauria enrenou inicial en la proclamació de la butlla *Contra non residentes*, però és advertit per O. P. de les dures conseqüències d'aquesta. Potser la seva activitat també se'n veurà afectada. No sap si podrà passar l'hivern a Verona (85); el seu suplement *Commentariorum in Fastos Consulares Appendix* és digne de les lloances d'O. P. Es fa necessari el seu viatge a Parma, perquè algú [no sabem qui] l'ha d'aconsellar (86); ha partit cap a Parma. Rep notícies dels seus amics B. Egio, A. Agustín i F. Orsini a través d'O. P. (87); encara no ha escrit a O. P. d'ençà que va arribar a Parma. Aquest li demana una recomanació per a S. Tetti, que vol anar a Venècia. Li fa saber que B. Egio i A. Maffei no tenen els seus exemplars dels *Fasti* (89); romandrà a Parma fins a Pasqua. Va donar exemplars dels *Fasti* a F. Vargas a Venècia. Durant l'hivern arreplegarà noves inscripcions (90); va remetre una carta a O. P. a través de Malchione. En els seus *Fasti* no enregistra dos cònsols que apareixen en una placa de bronze que s'acaba de descobrir. Aquesta obra seva no es ven a Roma. Féu arribar una segona carta seva a O. P. a través d'H. Orsini. Ha enviat una carta a A. Ghislieri. Després de Pasqua no sap si partirà cap a Verona, o Venècia, o l'estranger. Demana a O. P. actes de còncaves (92); ha sabut que la inscripció de Feltro té l'abreviatura MENEN (93); va enviar dues cartes a O. P., una a través de F. Torres, l'altra per mitjà de T. Gilio, i en rebrà una d'aquest a través de Malchione. Publicarà noves inscripcions, fins ara inèdites. Ha escurçat la seva estada a Parma per tornar a Venècia. Ha de procurar que C. Sigonio vetlli en tot moment la

impressió del Fest d'A. Agustín. O. P. li envia, juntament amb la seva, una carta d'A. Agustín. Rep la transcripció de dues inscripcions [CIL II 2713 i CIL IX 2333], així com unes abreviatures d'una altra [CIL VI 1686], perquè les interpreti (94); ha rebut un permís [segurament per poder viatjar i no haver de residir al claustre dels Agustins, com li tocaria] i un augment de sou. Els seus *Fasti* no es venen a Roma, però la inquisició no hi té res a veure; és cosa dels llibreters. Creu que A. Agustín estarà content amb l'edició de Fest. No va pensar a enviar exemplars dels *Fasti* per a A. Massarello. H. Orsini li ha enviat unes inscripcions que té A. Maffei, de les quals O. P. li havia parlat per consultar-li'n alguns dubtes. Rep correccions i observacions per a un capítol [*De iure civitatis Romanae*, dins *Reipublicae Romanae Commentariorum...*] (96); per una ambigüitat d'una carta de C. Sigonio, H. Orsini es pensava que aquest vindria a Roma i ja n'havia convençut O. P. (99); ha rebut una subvenció reial, però no ha dit a O. P. de quina quantitat es tractava. Sembla ser que haurà trobat un lloc a Venècia per a S. Tetti (100); ha demanat permís per a una estada a Roma, però, en cas que li fóra concedida, no partiria de Venècia fins a final de maig, perquè hi ha capítol general de l'ordre. No esperava res del rei, però aquest li ha concedit una subvenció. A. Agustín li fa saber a través d'O. P. que Paldolfo de Capua parla de principats i no de consolats. Pel que fa a les seves definicions de l'*ius Quiritum*, *ius civium*, etc, O. P. li planteja alguns problemes, però no en té la solució (101); de moment, no anirà a Roma. Deixa per al mes d'agost un grapat d'inscripcions (104); ha fet arribar, per mitjà d'un procurador seu, un exemplar de la seva obra al rei. Romandrà a Venècia potser tot l'any. Va donar una carta a O. P. perquè la fés arribar a H. Orsini (107); el seu cardenal el vol a Parma. O. P. li remet, de part d'A. Agustín, inscripcions del Samnio, tres cartetes de negocis i un volum manuscrit de quaranta cartes eclesiàstiques de Constanci fins a Honori. Havia enviat una carta a O. P. perquè aquest la fés arribar a Aemilio, a Nàpols (110); ha rebut el volum de les quaranta cartes eclesiàstiques, però no la resta. No partirà gaire aviat de Venècia. Compta amb l'aprovació del rei, cosa que deu, en part, a l'ajut de F. Vargas. Si surt d'Itàlia, serà després d'haver-ho meditat (111); ha enviat a O. P. cartes per a ell, per a H. Orsini i per a A. Agustín. Farà una estada a Parma. Ha de cercar quin emperador és *Gallecius* (113).

PAVLVS DIACONVS (s. VIII d. C.) O. P. vol que O. Panvinio cerqui la informació que dóna

de Carlemany (67).

PERRENOT de GRANVELLE, Antonio Card. (1517-1586) F. Richardot, a instàcies de J. Matal, parlarà amb aquest dels problemes que té O. P. per mantenir-se com a abat de Santa Maria delle Giumare (98); ha remès dues cartes, una al virrei de Sicília, l'altra a Arnedo, en defensa d'O. P. (105).

PETRARCA (1304-1374) Segons O. P., té autoritat en vulgar, però en llatí no és cregut (118).

di PIACENZA, bisbe de, vg. TRIVULZIO, C.

PISCATORE, Giusto Va enviar els llibres de comptabilitat de l'abadia de Sicília que té O. P. a J. Matal (98).

POLE, Reginald (1500-1558) Va dir a A. Masio que, si l'estat de salut d'O. P. hagués estat un altre, li hauria proposat d'anar-se'n amb ell a Anglaterra (14); O. P. plany la seva mort, de la qual se n'assabenta tres setmanes després que ocorrés (91); O. P. en comenta la mort, de la qual pensa que n'ha d'estar dolgut A. Farnese, patró d'O. Panvinio (92).

POLO, Card. vg. POLE, R.

PRIULI, Luigi Rebrà salutacions en nom d'O. P. a través d'A. Masio (6).

PROCACCIO Va enviar a O. P. una carta de P. Vettori i un exemplar de Lucreci (7); ha fet arribar una carta de P. Vettori a O. P. amb una mica de retard (24); ha fet a mans d'O. P. una carta de P. Vettori (77).

RASARIO, Giovanni Battista (1517-1578) Ha fet un favor a O. P., consistent a ajudar O. Maggio pel que fa a uns textos de Dionís d'Halicarnàs i de Fabi Píctor (88).

RAVENNA, Mons. Rmo. vg. ACCOLTI, B.

RECCUS vg. von der **RECK, H.**

von der RECK, Heinrich Va prometre a A. Masio que aniria cap a Alemanya, però des de Milà li va escriure una carta dient que passaria per Konstanz i tot seguit partiria cap a la seva pàtria degut a la mort del canceller [Gogreve](15).

REMIGIO A. Masio el saludarà per carta en nom d'O. P. (15); O. Panvinio li ha de fer arribar salutacions de part d'O. P. pel seu retorn a Roma, tot i que hi va a contracor (32); O. Panvinio rep l'ordre de saludar-lo en nom d'O. P. sempre que el vegi (33); O. P. li transmet salutacions per mitjà d'O. Panvinio (34); salutacions d'O. P. a través d'O. Panvinio (35); O. Panvinio ha tornat a fer d'intermediari entre O. P. i aquest per transmetre salutacions (36); novament salutacions d'O. P. via O. Panvinio (37).

RICHARDOTT, Francesco J. Matal ha de parlar amb ell dels problemes que té O. P. per seguir sent l'abat de Santa Maria delle Giumare, per tal que aquest ho faci arribar a A. Perrenot de Granvelle (98).

ROGESIO A. Masio, si el veu, el saludarà en nom d'O. P. (15).

della ROVERE, Hieronymo Va enviar a O. P. un exemplar d'Èsquil, publicat a París per H. Etienne (28).

SACRATO, Jacopo O. P. no té notícies seves, cosa que vol que A. Agustín faci saber a F. Fini (106).

SALVIATI, Bernardo (?-1568) Va rebre a casa seva Jacobo (28).

SALVIATI, Giovanni Card. (1490-1553) Acaba de tornar amb la seva brigada a Ferrara, tot i que té previst partir cap a Roma (2); potser en aquests moments es troba a Itàlia en companyia de L. Alamanni (5); P. Manuzio reproduïx les tristes expressions de dol que ha fet O. P. per la mort d'aquest (12); ja fa més de cinc anys que va morir (98).

SAMUEL O. P. adverteix O. Panvinio que no cal atorgar a aquest autor un valor superior al dels altres autors (16); la seva cronologia és bona, segons O. P. (34).

SCOT, Marianus O. Panvinio n'ha d'examinar les referències a la cronologia de Crist (36).

SERIPANDO, Hieronimo Card. Juntament amb el Papa, ha fet P. Manuzio impressor oficial del Vaticà (117).

SIGONE, C. vg. SIGONIO, C.

SIGONIO, Carlo (ca. 1520-1584) Seguint Livi [II 40, 1-4 i V 13, 3], demostra l'autenticitat de la tribu Vetúria (32); O. P. no entén per què ha adoptat la grafia *Aebutius* en comptes d'*Ebutius* (47); d'aquesta qüestió, O. P. no n'ha obtingut resposta d'O. Panvinio (48); ja s'ha guarit de la seva malaltia, notícia rebuda amb joia per O. P. (51), el qual torna a dir el mateix (52); ha fet una rèplica a un adversari seu [F. Robortello], que O. P. no ha tengut ocasió de llegir (53); d'ençà que el va conèixer i va llegir les seves primeres obres, O. P. el té en gran estima, tot i que ja en tenia bones referències de P. Manuzio abans de conèixer-lo (54); a O. P. li hauria agradat poder advertir-lo que no mostrés a ningú les seves obres i que no criticés ningú (55); havia enviat salutacions a O. P. via O. Panvinio i ara aquest mateix les hi retornarà de part d'aquell (57); és amic d'un jove que està a l'ambaixada de Venècia a Roma, a través del qual O. P. li transmet salutacions (58); O. Panvinio li donarà les salutacions d'O. P. (59); O. P. vol saber la seva opinió sobre un sepulcre trobat a Zacint, d'un tal M. Tul·li (61); ell i O. Panvinio han trobat noves informacions que A. Agustín desconeix amb la lectura atenta d'alguns llibres (62); O. P. li demana, a través d'O. Panvinio, l'opinió sobre un passatge de Livi [I 4] (63); ha trobat errades en una recent edició de Varró. El seu treball sobre Fest és lloat per O. P., el qual li fa saber a través d'O. Panvinio que A. Agustín té un llibre molt antic de Fest (67); O. P. comenta alguns passatges de Varró assenyalats per aquest (69); no veu clar el motiu de la tornada d'A. Agustín a Roma (73), perquè es pensa que aquest publicarà l'edició de Fest i decideix abandonar la seva, cosa que O. P. desaprova (74); O. P. encarrega O. Panvinio que li digui que, si ell no es pot ocupar plenament de vigilar el treball d'impressió

del Fest d'A. Agustín, no ho posi en mans de cap substitut sense que aquest ho sàpiga (92), cosa que torna a repetir (94); ídem (95); romandrà a Venècia per ocupar-se de l'edició de Fest d'A. Agustín (96); en una carta a H. Orsini deia que remetia un foli de Fest per a O. Panvinio per a Roma, amb la qual cosa aquell es pensà que aquest havia de venir a Roma (99); l'edició de Fest d'A. Agustín està resultant un èxit gràcies a la seva supervisió, de la qual cosa O. P. no en dubtava (100); A. Agustín n'està molt content pel que fa a l'edició de Fest. O. P. li demanarà si té alguns textos de Ciceró que no es poden trobar, per a O. Maggio. Segons O. P., no frissa tant com O. Panvinio i per això les edicions que ell vetlla no tenen tantes errades (101); havia interpretat erròniament una carta d'O. Panvinio i havia difós la notícia que aquest partia cap a Trento, cosa que H. Orsini digué a O. P. La seva dedicació a vetllar l'edició de Fest d'A. Agustín és un treball admirable. Un amic seu ha dit a O. P. que prepara una història d'Itàlia completíssima (104); O. P. està content de la tasca que ha fet per a A. Agustín amb l'edició de Fest (107); O. P. li remetrà una carta d'A. Agustín (113); O. P. el considera un home molt erudit (123); O. P. lloa la seva traducció de la *Retòrica* d'Aristòtil (124); O. P. li remet salutacions a través de F. Orsini (128).

<de SMET>, MARTIN O. P. li ha deixat escrits seus (106).

STAÇO, Achille (1524-1581) Ha donat a O. P. la transcripció d'una inscripció trobada a Covadonga [CIL II 2617], que O. P. copia per a O. Panvinio, perquè la interpreti (94).

STATIO, ACHILLE vg. **STAÇO, A.**

STEPHANO, HENRICO vg. **ETIENNE, H.**

TELESINO, Mons. vg. **MASSARELLO, A.**

TELESINO quondam, vg. **Mons. BEROALDO, G.**

TETTI, Scipione Dóna a O. P. una llista de llibres perquè els faci arribar a P. Vettori, veiam si

són a Florència (70); P. Vettori li ha mirat de trobar els llibres (77); remet salutacions a P. Vettori a través d'O. P. (82); vol anar a Venècia i per això fa que O. P. demani a O. Panvinio una recomanació per a ell (89), cosa que O. P. torna a demanar (90); ídem (92); a la fi O. Panvinio ha respost en favor seu (93); està molt satisfet per la intervenció d'O. Panvinio quant a la seva anada a Venècia (94); segons O. P., A. Farnese s'ha portat molt bé amb ell (95); O. P. torna a esmentar-lo a O. Panvinio (96); ídem (99); O. P. li aconsellarà que no parteixi cap a Venècia sense tenir res de segur (101); O. P. li va demanar si coneixia l'existència a Roma de manuscrits de Teofrast i com a resposta li féu a mans una llista de bibliografia específica del tema, sabent que qui requeria aquesta informació era P. Vettori. O. P. el va recomanar a P. Vettori (129); fa devers divuit anys que O. P. el coneix i sempre l'ha valorat molt positivament. P. Vettori també en té bona opinió (130).

TILESIO Mons. vg. MASSARELLO, A.

TOFFIA, H. vg. ORSINI, H.

TORRENTINO, L. vg. van der BECKE, L.

TORRENTIUS, LAEVINUS vg. van der BECKE, L.

TORRES, Francisco (1509-1584) A. Masio, antic company seu, l'acusa a O. P. d'haver divulgat una *Novella* de Justinià [la 146] per menysprear la importància de l'hebreu per a l'exègesi bíblica (14); ha fet arribar una carta d'O. Panvinio a O. P. (94); ha partit cap a Calàbria. O. P. està segur que anirà a visitar la llibreria longobàrdica de San Liberatore (105); farà arribar una carta d'O. P. a A. Agustín (108); A. Agustín li ha enviat un volum de quaranta cartes eclesiàstiques de Gelasi perquè el faci arribar a O. P. i aquest, al seu torn, a O. Panvinio (110).

TRAMEZZINO, Joseppo Ara que A. Agustín ha partit cap a Allife, farà d'intermediari de la correspondència entre O. P. i O. Panvinio (53); O. P. desitja que acabi la seva traducció

dels concilis (54); no s'ha portat gaire bé amb uns senyors [no identificats], la qual cosa fa que O. P. no estigui gaire content d'ell (57).

TRIBUS ROMANES O. P. en fa una llista de 42 noms per a P. Manuzio alhora que afirma que en té 32 de clars, 7 de falsos i la resta són dubtosos. Aquests noms estan testimoniats en l'epigrafia o en les obres literàries; per això, els col·loca una *M*(armor) en el primer cas i una *A*(uctor) en el segon. La tribu *Papiria* tan sols es troba dues vegades en l'epigrafia [CIL XI 5215 i CIL VI 2571] (10); O. P. i O. Panvinio tenen una llista prou similar de les tribus romanes, que tan sols divergeix en dos noms, encara que l'últim n'ha escrit algunes amb errades ortogràfiques. C. Sigonio demostra l'autenticitat de la tribu *Vetúria* amb un text de Livi (II 40, 1-4 i V 13, 3) (32); O. P. afirma que les tribus a vegades canvien el seu nom (34); O. P. considera autèntica la tribu *Mentina*; segons aquest, algunes tribus tenen noms que deriven d'un topònim, mentres que en altres ocasions la seva etimologia és obscura (61); O. P. postula que *Pop*, *Pob*, *Pup*, *Pub* són variants ortogràfiques d'una mateixa tribu, la *Pupínia* (66), de la qual cosa es retracta i afirma que *Pup* i *Pop* procedeixen de *Pupínia*, mentre que *Pub* i *Pob* provenen de *Publilia* (67); O. Panvinio vol fer servir un testimoni epigràfic [CIL V 2071] per demostrar un nom de tribu, però O. P. l'adverteix que hi ha moltes falsificacions (73); O. Panvinio ha tingut la idea que la tribu *Ocriculana* canvià el seu nom en *Horatia*, argument indefensable sense proves, segons O. P. (74); O. P. concedeix major autoritat a F. Josef que a una inscripció local, com és la de Feltro [CIL V 2071]. Segons ell, la *Fabia*, la *Publilia* i la *Scaptia* són noms de lloc i no de famílies; creu també que Servi Tul·li va anomenar les tribus pel lloc i no per la família. També són de lloc *Aemilia*, *Cornelia*, *Papiria*, *Sergia* i *Veturia*. Considera la *Menenia* dubtosa, mentre que la *Horatia* es pot treure de la llista (75); segons O. P., els testimonis de Virgili, Livi i Fest tenen una certa ambigüitat; considera també que, si una família és primer que una tribu, la tribu pot prendre el nom del mateix lloc que la família l'hi prengué (78).

TRIULZI vg. **TRIVULZIO**

TRIVULZIO, Antonio Card. És a punt d'arribar a Roma (113).

TRIVULZIO, Cathalanus És al seu bisbat, a Piacenza (113).

TURNÈBE, Adrien (1512-1565) O. P. no el coneix, però la majoria de les seves conjectures, que O. Panvinio li ha transmès, no li agraden (69).

TURNEBO, A. vg. TURNÈBE, A.

UBALDINI, Oberto En la seva vinya, a Roma, es va trobar una placa de bronze [CIL VI 1492](92).

VALLA, Lorenzo (1407-1457) O. P. cita la seva traducció del començament de l'obra d'Heròdot (120).

VARGAS, Francisco (1484-1560) No se sap exacte quan partirà de Roma (84); ja n'ha partit (87); O. P. ha fet cercar els exemplars dels *Fasti* d'O. Panvinio a casa seva, però no hi són (89); O. Panvinio li va donar els exemplars a Venècia (90); O. P. vol saber si va donar els *Fasti* a A. Agustín (92); ha partit de Roma (101); va arribar bé a la cort (102); ha fet una visita[no podem precisar on] (104); va parlar molt bé d'O. P. (107); O. P. creu que O. Panvinio és en deute amb ell, ja que li ha ajudat a aconseguir el favor del rei (111).

de VEGA, Juan Arnedo va demanar-li suport per tal de fer-se amb les rendes de l'abadia de Santa Maria delle Giumare, Sicília, que ostentava O. P. (98); A. Perrenot de Granvelle li ha enviat una carta parlant-li en defensa de la situació d'O. P. pel que fa a l'abadia que aquest té a Sicília (105).

VETTORI, P. vg. VITTORIO, P.

VISBROCCO, Giovanni Ha mostrat una carta a O. P. en què el metge Remigio indica que ha de tornar a Roma, a pesar seu (32).

VITTORIO, Pietro (1499-1585) Va enviar a O. P. la II Tusculana. O. P. en fa una lloança (5);

O. P. n'ha rebut una carta i un exemplar de Lucreci a través de Procaccio (7); va partir de Roma. O. P. li demana ajuda per cercar un bon professor per al jove Cardenal de Nobili (17); ha proposat P. A. da Barga com a professor per a R. de Nobili (18); transmet les condicions de P. A. da Barga a O. P. per tal que aquest les faci arribar a la família de Nobili, la qual interpel·larà C. de Medici per aconseguir aquest professor (19); sap per mitjà d'O. P. que el Duca no ha respost favorablement i ara la família intentarà que sigui el mateix professor qui demani el canvi. Si l'assumpte prospera, és encarregat d'accelerar el trasllat de P. A. da Barga tant com es pugui (20); va informar O. P. que C. de Medici va negar el favor que li demanava P. A. da Barga; és informat de l'última temptativa de R. de Nobili, consistent a demanar, si no la intervenció directa, almenys una carta per presentar a la Universitat de Pisa sol·licitant la sortida del professor. És novament instat, en cas afirmatiu, a disposar a partença ràpidament (21); és assabentat que definitivament P. A. da Barga no podrà moure's de la Universitat de Pisa (22); O. P. li fa arribar l'agraïment de la família de Nobili per tots els seus esforços per aconseguir P. A. da Barga; també li anuncia que el professor del cardenal serà G. B. Gabio (23); va fer arribar dues cartes a O. P., la primera a través de Procaccio, la qual va ser rebuda tard, i la segona per mitjà de T. Bardi (24); havia fet unes comandes a O. P. en cas que aquest veiés L. Bartholi, de les quals el monjo li'n confirma la realització, encara que era al llit degut a la poagra quan en rebé la visita (25); va demanar una edició d'Èsquil a O. P. i ara aquest li contesta dient que escriurà a un amic a París perquè li n'envii una (26); O. P. ha rebut una carta seva en la qual hi havia un passatge de Plutarc. Una correcció que va proposar a *Ifigènia a la Terra Tàurica* és molt encertada en opinió d'O. P. (28); va enviar una carta a O. P. a través d'un jove flamenc. Editarà les cartes *Ad Familiares* de Ciceró. Ha tingut la idea d'elaborar un comentari sobre la *Poètica* d'Aristòtil (64); ha remès a O. P. una carta i una prova d'impremta de les cartes de Ciceró a través de G. Faerno, segons el qual s'allunya en la seva edició d'un manuscrit antic (70); O. P. li consultarà sobre el gentilici *Menenius*, per tal d'aclarir si la *Menenia* va ser una tribu o no (75); O. P. va transmetre a O. Panvinio una carta que havia d'anar destinada a aquest (76); va enviar una carta a O. P. a través de Procaccio. Ha mirat de trobar la llista de llibres que li demanava S. Tetti. El seu treball de Sext Empíric no es va poder publicar per manca d'editor, però ara sembla que se n'encarregarà H. Étienne. Transmet les lliçons dubtoses de les cartes

de Ciceró a O. P., el qual les confronta amb G. Faerno (77); la seva edició de les *ad Familiares* de Ciceró no estarà gaire temps a sortir publicada (78); va enviar una carta sense data a O. P. La publicació de la seva edició de les *Ad Familiares* de Ciceró és imminent; després d'això, es dedicarà a la *Poètica* d'Aristòtil. Rebrà les cartes d'O. P. a través de D. Angiolieri (82); té unes anotacions sobre ortografia llatina que estan per publicar. Rep els consells d'O. P. quant a l'ortografia d'alguns mots llatins. És molt modest, segons O. P. (83); ha enviat una carta a O. P., a qui feia temps que no n'hi remetia perquè sabia que no es trobava bé de salut. Ha de dir a O. P. què val fer una còpia a mà d'una obra, ja que aquest en vol una del comentari a la *Poètica*. Ha llegit tots els cors de les tragèdies (97); enviarà dos joves amics seus a veure O. P. Té el seu comentari a la *Poètica* d'Aristòtil en premsa (103); O. P. no pot proposar a P. Manuzio que miri d'editar el comentari a la *Poètica*, però segueix volent-ne una còpia a mà. L'ortografia que ha fet servir en la seva última edició de les cartes de Ciceró ha resultat estranya a la majoria de lectors (109); ha patit un catarro. No va respondre una carta a O. P., perquè no ho considerava necessari, i aquest es pensava que no havia rebut la seva. Farà que A. Arnoldo li faci una còpia a mà de la seva obra sobre la *Poètica* d'Aristòtil per a O. P. Ha donat noves a O. P. d'H. Orsini. Vol saber l'opinió d'O. P. sobre l'obra *Compositioni Toscanæ* de G. della Casa (112); va enviar una carta a O. P., en què li parlava de la convulsa present situació política de Florència. La seva edició de les cartes de Ciceró ha cedit massa al pes de la tradició, segons el parer d'O. P. (114); ha remès una carta a O. P. per mitjà de G. Calabrese. Intentarà entendre's amb L. Torrentino perquè li publiqui obres seves, per a la qual cosa compta amb l'aprovació d'O. P. (115); ha enviat salutacions a O. P. per mitjà de dos joves, A. Benivieni i H. Mei, als quals ha entregat una carta de recomanació, del tot innecessària segons O. P. (117); ha enviat dos joves de Pomerània a veure O. P. (119); ha enviat una carta a O. P., acompanyant la qual li remet un exemplar de les comèdies de Terenci, a càrrec de G. Faerno, que ell mateix s'ha encarregat d'editar en homenatge a aquest amic, ja mort. Vol que O. P. el tingui al corrent de totes les noves troballes que es fan a Roma, per la qual cosa O. P. li demana si sap de l'existència de dues inscripcions. En cas de resposta negativa, li'n farà arribar una transcripció. En aquests moments pateix ronya (125), per a la curació de la qual ha anat a un balneari de la zona de Pisa, cosa que li desaconsella O. P., basant-se en la pròpia

experiència (126); vol dedicar-se a Teofrast i va remetre una carta a O. P. demanant-li'n informació. Aquest, al seu torn, va consultar l'existència de manuscrits de Teofrast a Roma a un jove napolità amic seu [S. Tetti], el qual s'apressà a fer-li una llista de bibliografia útil per al tema. O. P. li recomana aquest jove (129); va enviar una carta a O. P. en la qual li esmentava que està fent una edició d'Hiparc de Nicea. Té molt bona opinió de S. Tetti. De moment, ha deixat de banda Teofrast perquè no té les eines adequades per treballar-lo. O. P. s'ofereix a ajudar-li (130).

ZONARÀS, Joan (s. XII d. C.) En circula una edició bilingüe llatí-grec no gaire bona (38).

APÈNDIX I:

EL LLEGAT D'OTTAVIO PANTAGATO

Ottavio Pantagato mai no va publicar res. En paraules de Rufus, «*nihil enim unquam edidit, nihil in lucem emisit*»¹, però sembla que està al darrere de tot un cercle d'humanistes. En aquest sentit, la seva condició d'agraf ens recorda Sòcrates, amb qui el comparaven ja els seus amics. L. Latinio així ens ho demostra en una carta a A. Masio:

«Pater Octavius, quem Socrati comparas, dispeream si poterat aptius veriusque cum quoquam conferri. Nam ut omittam animum in omni virtutum genere simillimum, illud etiam, si quid tibi ad rem facere videbitur, observavi ut non longe etiam facies alterius ab huius facie distet, si modo quae Socratis signa circumferuntur veri Socratis formam aliqua ex parte referunt. Huc accedit Nicolaus, qui Xantippem ita in omnibus repraesentat, ut non asperior ille in exercendo Socrate, quam hic ubique Patri Octavio. Nosti puerum imperiosum, difficilem, semper querulum. Quid quaeris? Vidisti multum, mi Masi, nec te quicquam divinius oracula Delphis»².

Encara que defugís la publicació, tenim alguns dels seus criteris i opinions en tant que filòleg en la seva correspondència: «*Non è il numero chi faccia lo credito al opere, ma il peso; siavvi ditto per sempre*», adverteix al jove Onofrio Panvinio³, que era molt criticat pels seus amics a causa de la seva dèria a publicar, a qui en una altra ocasió diu: «*Io son un di quelli <chi> vorrebbon e libri come furon scritti de gli auttori, non come meglio si <do>vebbono scrivere*»⁴.

¹Rufus, p. 549.

²D. Magro, pp. 43-44. Pel que fa a Nicolaus, és un servent de Pantagato, present en el CR en moltes ocasions. Per exemple, «*Nicolao puero, ex K(alendis) No(vembris) merces menstrua (...), totius anni (...)*» (f. 156r., 1948), «*Nicolao puero pro mercede exp(ensa) f(ero) (...)*» (f. 157r., 1549), etc.

³BAM MS. D501inf ff. 39-40 (21-05-58).

⁴BAM MS. D501inf f. 54 (23-07-58).

Confessa a Piero Vettori «*Io dentro me stesso mi vergogno estremamente che io non sapia promuntiar accenti, diphtongi, aspirationi et e veri suoni di ciascuna lettera e tempi di syllabe come Platone e M(arco) Tullio, anchor che il popolo non sen accorga. Basta che men accorga io, e così de la ortographia ne lo scrivere*»⁵. Cap al final d'aquesta mateixa carta tenim la "justificació" de la seva tasca: «*Mentre stiam occupati in tali coserelle al giudicio del popolo, non nuociam a niuno, e ci mettiam a pruova di giovar e fare piacer a molti*». També contestant una carta al mateix: «*Sà V(ostra) S(ignoria) la mente mia di voler piu presto le membra naturali stroppiate e malfatte, che bellissime di altra materia, legno, charta, argento, osso*»⁶.

Es conserva un manuscrit d'Antonio Agustín que conté anotacions sobre temes molt diversos de l'antiguitat, en el qual el bisbe reconeix l'erudició de Pantagato nombroses vegades⁷: «*De auspiciis multa cum Octavio Pantagatho contulimus*» (p. 40), «*De iuris dictione cum Octavio Pantagatho disseruimus*» (p. 54), «*Octavius Pantagathus et Claudius Ptolemaeus animadverterunt maiores filios Romanorum praenomina parentum accepisse*» (p. 111), «*Padre Ottavio Pantagatho dice che è una baia per far memoria ricercar ricette o vero arti indici o theatri: che la vera ricetta è leger spesso boni authori et intenderli*» (p. 117), etc.

Joan Carbonell, l'any 1991⁸ considerava que no era Agustín, com fins llavors s'havia cregut, sinó Pantagato el líder del cercle d'humanistes:

«En aquest primer període de la seva (i. e. d'Agustín) estada a Roma (1547-1550) possiblement tingué els primers contactes amb els personatges que esdevindrien el punt de referència dels seus estudis posteriors: Orazio Orsini, Fulvio Orsini, Latino Latini, Gentile Delfini, Pirro Ligorio, Basilio Zanchi, Gabriele Faerno, Annibale Caro, Benedetto

⁵BL MS. Add 10270 ff. 126-127 (13-08-58).

⁶BL MS. Add 10270 f. 137 (07-10-59).

⁷Ens referim al MS. S-II-18, de la Biblioteca de El Escorial, publicat per C. Flores (1982).

⁸J. Carbonell (1991), pp. 15-16.

Egio, S. W. Pighius (Étienne Wijnants), M. de Smet, Onofrio Panvinio i "el padre" Ottavio Pantagatho, que era l'oracle d'aquest cercle intel·lectual. En una carta a Torelli datada el 21 de gener de 1552 Agustín fa referència a un personatge anònim que l'ajuda a corregir l'edició de Varró. No seria d'estranyar que estiguéssim davant de la primera al·lusió a Pantagatho, el monjo servita que serà el seu mestre en les qüestions estrictament filològiques, és a dir, en les revisions dels textos clàssics: "Varronis libros emendatissimos habere pervelim. Da operam, mi Laeli, ut cum istis libris Laurentianis editi conferantur... Multa ego ex doctissimi cuiusdam viri lucubrationibus, multo etiam plura ex perveteris libri lectione mutavi".

Al voltant de Pantagatho sorgí una Acadèmia com les que aleshores aparegueren arreu d'Itàlia. No creiem que es tractés d'una institució formal, amb estatuts, eleccions, admissió restringida..., sinó que més aviat pensem que era simplement un fòrum on s'intercanviaven idees sobre filologia, numismàtica, epigrafia, música antiga..., en definitiva, sobre tot allò que podia relacionar-se amb la història dels grecs i dels romans. Els diferents biògrafs d'Agustín han volgut considerar-lo el centre neuràlgic d'aquest grup d'estudiosos, afirmant que les reunions s'esdevenien a la seva residència. Nosaltres, però, no n'hem aconseguit trobar cap esment concret a la seva correspondència, per la qual cosa veiem l'auditor com un membre més de tots els que tenien Pantagatho com a pal de paller, tant per la seva edat com pels seus amplis coneixements sobre l'antiguitat clàssica».

Jean-Louis Ferrary⁹ també defensa la idea que Pantagato liderava un cercle d'humanistes i introdueix un suggeriment nou. En parlar del projecte de Panvinio de l'obra *Antiquitates Romanae* ho fa amb aquestes paraules: «Une partie au moins des 40 premiers notices, notamment tout ce qui est remarques critiques sur la valeur des historiens anciens, serait moins l'oeuvre de Panvinio lui-même que de tout un cercle de savants réunis autour de Pantagato» (p. 44), i més avall, a la mateixa pàgina, «Le cercle en question a bien existé, comprenant des savants comme

⁹J.-L. Ferrary, *Onofrio Panvinio et les antiquités romaines*, Roma 1996.

Agustín, Faerno, Egio, Latini, Matal et Orsini». La rèplica al llibre de Marliani sobre els Fastos Capitolins feta per Pirro Ligorio (1553) inclou correccions sortides de Pantagato i Egio: «*Marlianum Pyrrhus Ligorius Neapolitanus, antiquitatum bene peritus consecutus est. Qui, libello publicato cui Paradoxa nomen indidit, multos superiorum antiquariorum errores diligenter animadvertit, novasque ipse opiniones optimis rationibus fundatas, auctoribus Octavio Pantagatho excellenti viro et Benedicto Aegio, invenit publicavitque*» (p. 54; el text llatí és de Panvinio). Això fa pensar Ferrary (p. 85) que les obres firmades per un tal Strepsiades (recordem el personatge homònim d' *Els Núvols* d'Aristòfanes) eren en realitat producte d'un col·lectiu que fa servir aquest pseudònim, liderat per Pantagato o per Egio, i que el fet d'escollir aquest pseudònim és perquè Egio era un distingit hel·lenista.

Cozzando¹⁰ explica sobre el cas aquesta anècdota:

«*Gli disse à pranso un giorno il Cardinale Farnese, perche si mostrasse così poco curante della sua memoria ne scritti alla posterità, poiche nulla raccomandava à lini, se non quanto ricercato dettava ad altri per loro uso, ornamento & ammaestramento. Cui rispose, ch'egli molto più amava col silentio giacer' sconosciuto nelle tenebre d'un perpetuo oblio che vedersi portato sù l'ali della fama in faccia del mondo, con mille nei e lentigini d'errori*».

De tota manera no fou oblidat; se'n conservava un retrat a Roma, a la Biblioteca del Príncep de Palestrina, i una còpia del mateix a Brescia¹¹.

No obstant tot el que acabam de dir, ens ha deixat una sèrie d'obres manuscrites. Totes les biografies li atribueixen una *Historia Ecclesiastica*; una obra de cronologia, *Series seu Catalogus temporum* (anomenada per alguns *Chronographia* o *Chronologia*) -l'única obra que

¹⁰Cozzando (1682), p. 111.

¹¹Això és el que afirma Cozzando (1682), p. 131 «*Vedesi il suo ritratto in Roma nella Bibliotheca, o libreria, che dir' vogliamo, dell'eccellentissimo Prencipe di Palestrina*», i p. 132 «*Copia di questo ritratto ritrovasi in Brescia nel convento di S. Alessandro, nelle stanze del M. R. P. Maestro Gio. Battista Melga*».

citen els *Annales* dels Servites-, que segons Piermejus abarcava «*ab orbe condito usque ad an. 1564*»¹², mentre que Cozzando la dóna per acabada ja el 1550¹³; i un aplec de curiositats i troballes, *Notitiae rerum romanarum et antiquitatum*.

Rufus¹⁴ afegeix que féu correccions i puntuacions a les edicions de textos de Ciceró, Cèsar, Livi i alguns poetes i que elaborà comentaris diversos. Cozzando¹⁵ menciona també que va arregar fragments de les *Historiae* de Suetoni. V. Peroni¹⁶ és qui dóna el ventall més extens. A part de les que acabam d'esmentar cita també les següents: «*Note ed emendazioni al Catullo, Tibullo, e Propertio con alcune Lettere dello stesso Pantagato. Venetiis in Aedibus Aldi 1515 in 8.*», que no deu ser de cap manera del nostre Pantagato, ja que en aquests moments encara no havia abandonat la Brescia natal; «*Varro M. Terentius. De lingua latina, et de re rustica. Romae apud Vincentium Luchinum 1557 colle correzioni del suddetto Pantagato*», que és l'edició a cura d'A. Agustín; «*Epistole. Stanno in una Raccolta di Epistole che si conserva nella Vaticana di Roma Codice n. 337*», «*Sermones s. Gaudentii Brixiae Episcopi. Ms. in fogl. con le emendazioni di mano del P. Ottavio Pantagato. Si conserva nella Queriniana*». Amb aquesta afirmació hem de relacionar el següent epígraf del CR de l'any 1558: «*Bibliotheca palatinae munerib(us) exp(ensa) f(ero) Gaudentii Ep(iscopi) Brixiae orationes transcriptus*» (CR f. 166r.), despesa que ens proporciona la data d'elaboració d'aquest treball. La llista de V. Peroni continua: «*Codex Rationum ms. Esistente nella Biblioteca Ambrosiana di Milano*». Piermejus¹⁷

¹²Piermejus, vol. IV, p. 137.

¹³Cozzando (1682), p. 115.

¹⁴Rufus, p. 550.

¹⁵Cozzando (1682), p. 117.

¹⁶V. Peroni, pp. 27 a 29.

¹⁷Piermejus, vol. IV, pp. 138-139, n. 2.

afirma «*De graeco vertit in latino Dionysium halicarnaseum De Idiomantia*».

La majoria d'aquestes obres s'han perdut. Un servita del segle XVIII, Giuseppe Romano, parlava del penós estat del llegat cultural de Pantagato: «*Teodoro da Be... lett(ore) in Sapienza, penit(enziere) A. 1403" che molti n'ebbe la nostra Religione anche nella Basilica di S. Pietro, de' quali negli stessi Annali hanvi le memorie -quei valenti Religiosi che dimorano nel convento di S. Marcello, senza parlare del celebratissimo e dottissimo P. Pacato, o Pantagato, i di cui libri, così greci che latini, postillati di suo proprio pugno, si veggono sparsi nella romane librerie, come io stesso ho osservato in quella di S. Agnese a piazza Navona della celebre casa Doria Panfili, poichè egli dimorò sempre nel convento di S. Maria in Via*»¹⁸. El P. Romano (1700-1783) va ser prior de San Marcello i prior provincial de la Província Romana; era un erudit que es dedicava a la recerca històrica i va escriure una història de la Chiesa de S(an) Marcello, en la qual dona notícies de l'estat de la biblioteca d'aquest convent. Els *penitenzieri* eren uns frares no servites, contractats pels servites per confessar i fer altres tasques; en morir-se, deixaven als servites les seves pertinences. Pel que sembla, aquests *penitenzieri* malvenien algunes peces de la biblioteca.

El que ha arribat als nostres dies és un conjunt de material manuscrit prou abundant, que es troba força dispers. L'origen d'aquesta dispersió, hem de cercar-lo en el moment de la mort Pantagato: part de la seva biblioteca passa a mans de Fulvio Orsini, part roman al convent de Santa Maria in Via, part se'n va amb Onofrio Panvinio, etc. Fulvio Orsini¹⁹ després deixà els seus llibres a la Biblioteca Apostòlica Vaticana, entre els quals hi havia els que aquest humanista havia

¹⁸Hem tingut accés a aquesta informació gràcies al P. Ubaldo Todeschini, servita de la Chiesa di San Marcello al Corso (Roma), que està preparant un estudi titulat *L'antica Biblioteca di San Marcello*.

¹⁹P. de Nolhac, *La bibliothèque de Fulvio Orsini*, Paris, 1887, pp. 260-261: «*Il [i. e. F. Orsini] tenait d'Ottavio Bagatto (Pacato, Pantagathus), les quatre volumes du Pline de Venise (1536), avec ses corrections (n.4 Coté a la Vaticane A86 in 8. Les corrections sont en petit nombre [...]), et des variaie lectiones manuscrites, jointes à d'autres d'Antonio Agustin, sur Cicéron, Varron, Pline l'Ancien, César, etc(n.1 Vat. Lat. 3391 [...])*».

arreplegat del nostre Pantagato; les obres que romangueren al Convent no varen tenir gaire fortuna, ja que o foren venudes, o espoliades²⁰; Onofrio Panvinio morí un any més tard que Pantagato i de la seva biblioteca se'n feren càrrec Fulvio Orsini, Latino Latinio, Girolamo Mercuriale i, sobretot, Giusepe Panfilo²¹, molt a pesar del germà d'Onofrio, Paolo Panvinio. Això, però, no explica on es troba la totalitat de l'obra de Pantagato: també hem de tenir en compte que, per exemple, la correspondència conservada amb P. Vettori anà a parar a la British Library. En aquest apartat hem inclòs els manuscrits que contenen material de Pantagato, que són la majoria, així com també obres, cartes, etc. adreçades al servita.

L'obra de P. O. Kristeller²² ens va proporcionar un punt de partida a l'hora de començar la recerca i classificació d'aquest conjunt, així com també els catàlegs de manuscrits llatins de les biblioteques d'Itàlia²³, el de la Biblioteca Apostòlica Vaticana²⁴ i el de la British Library²⁵, tot i que sovint aquestes obres no són exhaustives. El material conservat a la Biblioteca Ambrosiana de Milà, l'hem aconseguit a través del centre "The Medieval Institute" de la Universitat de Nòtre Dame (Indiana), que posseeix gairebé tota la col·lecció ambrosiana microfilmada, ja que aquesta biblioteca ha romàs gairebé deu anys tancada.

A continuació, doncs, oferim notícia de tots aquests manuscrits ordenats seguint l'ordre alfabètic de la ciutat en què es troben. Seguidament, figura el número de manuscrit i la bibliografia

²⁰Vg. pp. 64-65 d'aquest treball.

²¹K. A. Gersbach, «A History of Biblioteca Angelica Latin Manuscript 64: Onofrio Panvinio's "Antiquitatum Veronensium libri VIII"», *Analecta Augustiniana* 55, 1992, pp. 207-220.

²²*Iter italicum*, 6 vols. London-Leiden, 1965-.

²³A. Sorbelli, *Inventari dei manoscritti delle Biblioteche d'Italia*, 109 vols., Firenze, 1955-.

²⁴Com se sap, és un inventari manuscrit, tret dels Vat. Lat. 1 al 2117 i del 9852 al 11709, que han estat publicats per diversos autors.

²⁵Chadwyck - Healey, *Index of manuscripts in the British Library*, Cambridge, 1984-1985.

que dona notícia del seu contingut. Finalment, la descripció de la part del manuscrit que fa referència a Pantagato.

Brescia: Civica Biblioteca Queriniana

MS. F.I.12: V. Peroni, p. 28.

Conté els *Sermones* de Sant Gaudenci de Brescia (~360--~410), vint-i-un en total. Aquest manuscrit pertanyia a Ottavio Pantagato. Sabem fins i tot la data exacta en què el va adquirir mercès al CR: entre les despeses de l'any 1558 hi ha aquesta: "*Bibliothecae palatinae muneribus expensa fero Gaudentii Episcopi Brixiae orationes transcriptus N. HS CXXXIII f I== mense Ian(uario)*", és a dir, que al mes de gener de 1558 Pantagato disposava d'una còpia dels *Sermones* proporcionada per la Biblioteca Palatina. Segons la coberta d'aquest còdex conservat a la biblioteca del cardenal Querini, hi havia anotacions marginals de la seva mà: «[...] *codex[...] qui fuit olim doctissimi viri Octavii Panthagati Brix(iensis) atque ipsius manu passim emendatus*».

Després d'examinar-lo podem afirmar que les anotacions marginals, que són propostes de noves lliçons, no són majoritàriament de la mà del monjo. Es tracta probablement de la mà d'un secretari de l'humanista que escrivia les correccions al dictat d'aquest. Els folis del manuscrit estan numerats com si es tractàs d'un llibre imprès, és a dir, un mateix foli té dos números consecutius, un per cada cara, i no només un. Són un total de cent quaranta-quatre folis segons la numeració que porta i l'estat de conservació és excel·lent.

El manuscrit va acompanyat d'un "*Allegato*", sorpresa del lector, ja que en el catàleg no s'indica la seva existència, en el qual hi trobam:

-quatre folis, cadascun d'ells de doble tamany que esdevenen un quadernet, escrits de la mà del

nostre humanista, que reproduïxen fragments sencers dels *Sermones* o bé només les propostes de correcció.

-un foli de dubtes d'ortografia llatina i llistats de mots, autògraf de Pantagato.

-un foli escrit pel secretari de Pantagato amb un fragment del sermó de Sant Gaudenci "*De Petro et Paulo*".

-un quadernet de set folis de doble tamany que conté un llistat sota el títol "*Pontifices Mediolanenses*", que comença per *Barnabas, Anathalon, Caius*, etc fins a *Hippolytus, Philippus Archintus* i a continuació, amb la mateixa lletra de tot el document, la signatura: *Carolus Boromaeus Cardinalis*.

-un foli de tamany doble, no autògraf, atribuïble al secretari, amb més correccions al text dels *Sermones*.

Firenze: Biblioteca Marucelliana

MS. ALXXIX: Kristeller, vol. I, p. 106.

Conté poemes atribuïts a Ottavio Pantagato en els folis 1v. i 5v., escrits en llatí. Al primer foli trobam dos poemets de dos versos cadascun, que parlen de l'art de la poesia i de la música, i al foli 5v. hi ha un poema de deu versos que conté una lloança de Pantagato adreçada a Benedetto Varchio amb l'*incipit* següent: «*Varchi, divinos inter memorande poetas*». A més, cal dir que al foli 6r. del mateix manuscrit n'hi ha un de B. Varchio dirigit a Pantagato, també en llatí i de vint versos, en el qual l'autor correspon a la lloança anterior destacant de Pantagato la *ingenii vis, probitas, pudor, rarissima virtus*, etc. Els poemes no són autògrafs.

London: British Library

MS. Harl. 4935: Kristeller, vol. IV, p. 182; Chadwyck-Healey, vol. VII, p. 522.

Conté una carta autògrafa de Pantagato, adreçada a Andrea Masio, fins ara inèdita, als folis 15-16r.

MS. Add. 10270: P. de Nolhac, p. 261, n. 4; Chadwick-Healey, vol. VII, p. 522.

Segons consta en el catàleg propi d'aquest fons, des del foli 93 al 147r. hi ha un conjunt de vint-i-vuit cartes de Pantagato a Piero Vettori, als quals hem d'afegir els folis 149 a 155, que contenen quatre cartes més que no han estat identificades fins al moment present. Totes són autògrafes excepte les quatre últimes -d'aquí segurament la manca d'atribució- i fins el moment inèdites. Totes són adreçades a P. Vettori excepte una, la cinquena començant per les últimes, que és la primera cronològicament parlant, que és dirigida a Prospero Paceto.

Milano: Biblioteca Ambrosiana

MS. E 30 inf. - MS. E 32 inf.: P. de Nolhac, p. 261, n. 4; Kristeller, vol. I, pp. 323 i 289 respectivament.

Kristeller en dona notícia i en ambdós casos remet a la publicació d'Ester Pastorello, *L'epistolario Manuziano* (Florència, 1957), que és un catàleg de tota la correspondència de la família d'editors Manuzio, indicant l'edició de les cartes publicades i el manuscrit de les inèdites. Posteriorment, l'autora publicà aquestes últimes²⁶, entre els quals hi trobam cartes de i a Pantagato. Les que tenen interès per a aquest treball de Pantagato són un total de deu cartes, de les quals n'hi havia tres publicades per Paolo Manuzio, dues més publicades posteriorment a París

²⁶E. Pastorello, *Inedita Manutiana*, Florència, 1960.

i cinc d'inèdites fins que les publicà E. Pastorello l'any 1960.

MS. J29 inf.: V. Peroni, p. 28; Kristeller, vol. I, p. 294.

Aquest manuscrit conté el *Codex Rationum Octavii Pantagathi*, folis 123 a 170: quarantaset folis autògrafs de Pantagato, escrits en llatí, que apleguen la comptabilitat personal de l'humanista des de la sortida de la llar paterna (1516) fins sis anys abans de morir (1561). Aquestes notícies, fins ara no estudiades, han esdevingut un element clau per precisar dades biogràfiques.

MS. D501 inf.: J. Carbonell (1991).

Kristeller no en fa una descripció exhaustiva i, entre altres coses, no menciona el total de noranta-dos folis autògrafs de Pantagato que encapçalen el recull de cartes d'humanistes del segle XVI adreçades a O. Panvinio, sinó que en la descripció d'aquest manuscrit trobam només: «s. XVI. Lettere ad Onofrio Panvinio. *The senders include Ant. Agostino, Sigonio, Gab. Faerno, Caro, Vettori, Vinc. Borghini, P. Galesini, Mureto and Adamo Fumano*» (vol. I, p. 289). Per la nostra part, varem tenir coneixement de l'existència d'aquestes cartes seguint les indicacions del Dr. J. Carbonell, que va consultar aquest manuscrit l'any 1985 per elaborar el seu treball sobre Antonio Agustín. Posteriorment, quan ja havíem transcrit els folis corresponents a Pantagato, que contenen cartes fins avui inèdites, J.-L. Ferrary²⁷ corroborà també aquesta troballa amb la següent afirmació: «*Les lettres encore inédites de Pantagato à Panvinio (Milan, Bibl. Ambr., D501inf., fol. 1-93) témoignent clairement des réserves de Pantagato quant à la valeur des Fastes Capitolins*».

²⁷J.-L. Ferrary (1996), p. 116, n. 299.

El manuscrit està encapçalat per un foli escrit el segle passat, on consta el contingut i també, si les cartes són ja editades, s'indica la publicació. Nosaltres, degut a la informació deficient que hom té del seu contingut, consideram oportú reproduir-lo aquí. Utilitzarem l'asterisc per indicar les cartes publicades segons figura en el foli.

- ff. 1 a 92 Cartes d'Ottavio Pantagato a Onofrio Panvinio.
- ff. 93 a 152 Cartes d'Antonio Agustín a Onofrio Panvinio (*).
- ff. 153 a 214 Cartes de Carlo Sigonio a Onofrio Panvinio (*).
- ff. 215 a 224 Cartes de Gabriele Faerno a Onofrio Panvinio.
- ff. 225 a 226 Cartes de Nicolò Ormaneto a Onofrio Panvinio.
- ff. 227 a 230 Cartes de Carlo Gualteruzzi a Onofrio Panvinio.
- ff. 231 a 240 Cartes d'Annibale Caro a Onofrio Panvinio (*).
- ff. 241 a 247 Cartes de Piero Vettori a Onofrio Panvinio.
- ff. 248 a 252 Cartes de Guido Lolgi a Onofrio Panvinio.
- ff. 253 a 255 Cartes de Matthio Greco a Onofrio Panvinio.
- ff. 256 a 268 Cartes d'Orazio Orsini a Onofrio Panvinio.
- f. 269 a 270 Carta de Jean Matal a Onofrio Panvinio.
- f. 271 Carta de M. Antonio Piccolomini a Onofrio Panvinio.
- f. 272 a 273 Carta de Vincenzo Borghini a Onofrio Panvinio.
- f. 274 Carta de Pietro Galesini a Onofrio Panvinio.
- ff. 275 a 276 Carta de Francesco de Medici a Onofrio Panvinio.
- f. 277 Carta d'A. Gamiz a Onofrio Panvinio.
- ff. 278 a 279 Carta de Pietro Galesini a Onofrio Panvinio.
- f. 280 Carta d'Andrea Loredano a Onofrio Panvinio.
- f. 281 Carta de Bernardino Loredano a Onofrio Panvinio.

- f. 282 Carta de Marc' Antoine Muret a Onofrio Panvinio.
- f. 283 Carta de Francesco Gherardino a Onofrio Panvinio.
- ff. 284 a 285 Cartes d'Enea Vico a Onofrio Panvinio.
- f. 286 Carta de Gian Matteo dal Bue a Onofrio Panvinio.
- f. 287 Carta d'Adamo Fumano a Onofrio Panvinio.
- f. 288 Carta d'Achille Maffei a Onofrio Panvinio.
- f. 289 Carta de Tomasso del Giglio a Onofrio Panvinio.
- ff. 290 a 292 Dues cartes de signatura no identificada a Onofrio Panvinio.
- ff. 293 a 294 Carta d'Andrea Patricio a Carlo Sigonio.

Modena: Biblioteca Estense

MS. Est. Lat. 134: Kristeller, vol I, p. 378.

Conté una col·lecció d'epigrames, entre els quals hi ha l'epitafi de Pantagato²⁸.

München: Bayerische Staatsbibliothek

MS. CLM 23736

Aquest manuscrit, del qual hem tengut notícia en consultar l'edició d'algunes cartes de Masio feta per Lossen, comprèn nombroses cartes d'A. Masio, entre les quals n'hi ha tres adreçades a Pantagato, l'original de les quals Kristeller situava a Regensburg. Concretament són els ff. 179-180r, 185v-188r i 191-193r.

²⁸Vg. el capítol de la biografia d'O. Pantagato, on hi ha la transcripció de l'epitafi, pp. 53-54.

Perugia: Biblioteca Comunale Augusta

MS. C61 - MS. F5 - MS. J25: Kristeller, vol. II, pp. 54, 55 i 58 respectivament.

Kristeller afirma que en aquests tres manuscrits hi apareixen poemes escrits per *Pantagathus*, autor del segle XVI, el nom del qual no dóna. Tots els poemes són escrits en llatí, però en un to molt diferent dels que hem descrit abans, procedents de la Biblioteca Marucelliana. Al MS. C61, foli 17v. trobam un poema de divuit versos amb l'encapçalament "*In Patriarcham*", seguit d'un de dos versos que té per títol "*In Petrum*"; ambdós fan escarni del Papa i de Sant Pere amb un ús barroer de la llengua.

Al MS. F5, foli 31v. hi ha un "*Epigramma*" de deu versos, i al foli 36r. quatre versos més d'aquest *Pantagathus*. En tots dos es descriuen certes pràctiques sexuals per tal de desqualificar un prohóm.

Al MS. J25 tenim un total de tres poemes, dos dels quals ja els trobam en el MS. F5: al foli 3r. el poema és el mateix que el del MS. F5, foli 36r.; al foli 5r.-v. el poema es correspon també amb el MS. F5, foli 31v.; finalment, al foli 6v. hi ha un poema de dotze versos, no tan escabrós com els anteriors, ja que aquest cop l'autor fa servir un seguit de metàfores preses del llenguatge mariner, però atempta ofensivament contra el rei de Nàpols.

Hem de dir, després d'examinar el material, que aquests poemes no semblen de cap manera sortits de la ploma del nostre *Pantagato*, tant si els comparem amb els de la Biblioteca Marucelliana com si no. La temàtica en si no és pròpia d'un eclesiàstic. Per altra banda, cal tenir en compte que *Pantagathus* era un nom relativament comú, atesa la bonesa del seu significat. És així, doncs, que Cosenza²⁹ menciona també un *Johannes Baptista Pantagathus*, conegut també per Capranica (els Capranica tenen el sobrenom de *Pantagathus*), i un *Vicentinus*

²⁹M. E. Cosenza, *Biographical and bibliographical dictionary of the italian humanists and of the world of classical scholarship in Italy 1300-1800*, Boston, 1962, vol III, p. 2589; vol. V, p. 340.

Pantagathus, que era conegut també per *Leonicemus Omnibonus*. També fa referència a un Marco Pantagato, tot i que Stornajolo³⁰ ha demostrat que Marco Pantagato és el mateix Giovanni Battista que hem esmentat abans.

Regensburg: Fürstlich Thurn und Taxissche Hofbibliothek

Repos I Fach 14/ 15: Kristeller, vol. III, p. 691.

Kristeller indica que hi ha cartes entre Andrea Masio i O. Pantagato i també dóna notícia d'una publicació del segle passat que conté una edició de les mateixes³¹, però que no comprèn totes les cartes que figuren al manuscrit, que està molt deteriorat. Aquesta edició de Lossen -de la qual hem consultat la part referida a Pantagato- presenta algunes lectures dubtoses i, fins i tot, hi ha fragments que no s'han transcrit, considerats sense interès per l'editor. Després de consultar el manuscrit, podem afirmar que tan sols hi ha una carta de Masio a Pantagato en els f. 204.

Siena: Biblioteca Comunale degli Intronati

MS. K V 31: Kristeller, vol. II, p. 168.

És una col·lecció de *carmina*, entre els quals n'hi ha un d'Ottavio Pantagato, al f. 47r., dedicat a B. Varchio, que és el mateix que presenta el MS. ALXXIX de la Biblioteca Marucelliana de Florència.

³⁰C. Stornajolo, «Il Giovanni Battista ed il Pantagato compagni di Pomponio Leto nella visita delle catacombe romane», *Nuovo bulletino di archeologia cristiana XII*, 1997, pp. 67-76. Vg. també el capítol d'aquest treball dedicat a la vida, pp. 30-31, en parlar dels professors de Pantagato.

³¹M. Lossen, *Briefe von Andreas Masius und seinen Freunden 1538-1573*, Leipzig, 1886.

Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana

MS. Vat. Lat. 3391: P. de Nolhac, p. 261, n. 1; Kristeller, vol. II, p. 346.

L'encapçalament d'aquest manuscrit, que comprèn un total de 130 folis, és el següent: «*Emendationi sopra varii autori del P. Ottavio di mano sua. Ful.Ors.*» (f. 1r., lletra de Fulvio Orsini). Hauria de semblar per aquest títol que és íntegrament autògraf de Pantagato, però hi ha algunes notes escrites per Antonio Agustín, com assenyala P. de Nolhac: «*Il y a vers la fin, à partir du f. 91, plusieurs billets d'érudition d'Agustin, sans date, adressés à Bagatto*» (*ibidem*). Aquest autor oferiria també el contingut principal del manuscrit: «*Voici les principales séries de notes philologiques, comprenant des conjectures et des leçons de mss.: ff. 2 sqq. et 46 sqq. plaidoyers de Cicéron; ff. 21 sqq. Philippiques; ff. 34 sqq. Tusculanes; ff. 58 sqq. les Regiones Urbis Romae; ff. 80 sqq. Varron; ff. 112 sqq. Pline l'anc.; ff. 115 sqq. Lettres de Cicéron (Fam. et ad Att.); ff. 120 sqq. Plaidoyers et disc. politiques de Cicéron; f. 128 corrections au César de Vascosan (1543)*» (*ibidem*). Oferirem aquí la descripció sencera del manuscrit, atesa la importància que aquest té per copsar la tasca filològica d'O. Pantagato³²:

f. 1c r. *Pro P. Quinctio / Pro Sex. Roscio*

f. 2v. *In Verrem*

f. 4r. *Pro M. Fonteio*

f. 4v. *Pro A. Caecina*

f. 5r. *Pro Lege Manilia / Pro A. Cluentio*

f. 7v. *Pro C. Rabirio / In Catilinam*

f. 8r. *Pro L. Murena*

f. 10r. *Pro P. Sulla*

³²Per no allargar excessivament el llistat, si no s'indica que hi ha un foli en blanc, s'entendrà que el mateix epígraf és vàlid també per als folis successius, fins que s'indiqui novament mitjançant un altre epígraf.

- f. 10v. *Pro Archia*
- f. 11r. *De domo sua*
- f. 13r. *Pro Cn. Plancio*
- f. 14r. *In Lucium Catilinam*
- f. 14v. *Pro P. Sulla*
- f. 15r. *Pro Archia / Post reditum*
- f. 16r. *Pro Balbo*
- f. 16v. *Pro Milone / Pro Marcello*
- f. 17r. *Sallustii in Ciceronem / Tullii in Sallustium*
- f. 18r. *Pro P. Sestio*
- f. 19r. *Pro M. Caelio / Pro Balbo*
- f. 19v. *De provinciis consularibus / In Pisonem*
- f. 20r. *Pro Milone*
- f. 20v. *Pro Rabirio Postumo*
- f. 21r. *Philippicae*
- f. 27 en blanc
- f. 28r. *In Vatinius*
- f. 28v. en blanc
- f. 29r. *De domo sua*
- f. 29v. en blanc
- f. 30r. *Pro Flacco*
- f. 31v. Posició dels planetes segons Eudoxos i Cal·lipos / Llista de mots llatins contraris
- f. 32r. Llista d'historiadors romans
- f. 33r. *Epistulae ad Familiares*

- f. 34r. *Tusculanae Disputationes*
- f. 42r. *Pro S. Roscio / Pro C. Rabirio Posthumo*
- f. 42v. *Ambitus pro Cn. Plancio apud Tribus editicias*
- f. 43v. *Pro A. Licinio Cecina / Pro M. Fonteio*
- f. 44r. *C. Sallustii Crispi in M. Tullium Ciceronem in Senatu / M. Tullii Ciceronis in C. Sallustium Crispum Responsio*
- f. 45r. *Pro P. Cornelio Sulla / Pro L. Licinio Murena*
- f. 46r. *Pro C. Rabirio / Pro L. Valerio Flacco*
- f. 46v. *Pro P. Sestio*
- f. 47r. *Pro M. Caelio*
- f. 47v. *Pro L. Cornelio Balbo*
- ff. 54 i 55 en blanc
- f. 56v. *Ex P. Victoris et Sex. Rufi libris de regionib. Urbis Romae*
- ff. 72 a 80 en blanc
- f. 80r. Llista d'autors i obres a un costat / Notes d'A. Agustín
- f. 80v. a 81v. Apunts d'A. Agustín
- f. 82r. Noms de mesures i al costat l'autor que les menciona
- f. 82v. Llista de monedes i unitats de compte en un costat i l'autor que les menciona a l'altre /
Llista de pesos àrabs i els autors que en parlen
- f. 83r. Mesures de pes i de superfície
- f. 83v. *Rusticae intervallos mensurae*
- f. 84r.-v. Correccions d'un text grec
- f. 85 i 86r.-v. Esquema de gèneres i autors de literatura grega (en grec)
- f. 88r. Fragments d'Eustaci (bisbe de Tessalonica, s. XII), referits a les declinacions dels mots

ff. 89 a 90 en blanc

f. 91r. Carta d'Agustín

f. 91v. Llista de personatges històrics romans

ff. 92 i 93 en blanc

f. 94r. Plànol de Jerusalem

f. 95 a 103 Papers d'Antonio Agustín³³

f. 104r. Sants del mes de gener

f. 104v. Sants del mes de febrer

f. 105r. Sants del mes de març

f. 105v. Sants del mes d'abril

f. 106r. Sants del mes de maig

f. 106v. Sants del mes de juny

f. 107r. Sants del mes de juliol

f. 107v. Sants del mes d'agost

f. 108r. Sants del mes de setembre

f. 108v. Sants del mes d'octubre

f. 109r. Sants del mes de novembre

f. 109v. Sants del mes de desembre

f. 110r. i v. Llista d'epítets de Jesús

f. 111 a 130 Papers d'Antonio Agustín amb algunes aportacions de J. Matal

³³El contingut dels folis autògrafs d'Agustín són, majoritàriament, propostes de lliçons d'obres de Ciceró que després són usades per Pantagato per redactar els ff. 1 a 26 d'aquest mateix MS.

MS. Vat. Lat. 4104: P. de Nolhac, p. 260, n. 4.

Tres cartes inèdites adreçades a Fulvio Orsini, la primera autògrafa de Pantagato i les altres dues escrites pel seu secretari, folis 271, 278 i 282 respectivament.

MS. Vat. Lat. 4105: P. de Nolhac, p. 261, n. 4.

Sis cartes inèdites, autògrafes de Pantagato, adreçades a Fulvio Orsini, folis 63, 66, 68, 73, 80 i 342.

MS. Vat. Lat. 5211: P. de Nolhac, p. 260, n. 4.

Manuscrit de 25 folis, que conté un tractat de monedes romanes, en llatí, tot ell autògraf d'O. Pantagato. P. de Nolhac apunta «*J'ai restitué à Bagatto le traité monétaire contenu dans le Vat. 5211, qui passait pour un autographe de Manuce, et qui est un autographe du moine servite*». A l'últim foli d'aquest manuscrit hi trobam un escrit posterior, «*Manu p(ro)p(ri)a Paulli Manutii scripta*», que és el que ha donat lloc a aquesta confusió. Les cal·ligrafies de P. Manuzio i d'O. Pantagato són prou diferents i sense cap mena de dubte podem confirmar l'afirmació de P. de Nolhac: clarament és lletra de Pantagato. Tot i que les cal·ligrafies del servita i de l'editor siguin tan diferents, no és aquesta l'única ocasió en què es confonen. Totes les transcripcions d'epigrafia autògrafes de Pantagato que es troben al MS Vat. Lat. 5237 també són atribuïdes a Manuzio i així consten en el CIL, tot i que de manera errada.

Algú, erròniament, va atribuir el tractat de monedes a P. Manuzio i, tot i els esforços de P. de Nolhac, la qüestió no quedà resolta. Així, en una carta inèdita que publicà Ester Pastorello, J. R. Falconio demana a P. Manuzio una obra sobre monedes amb aquests mots: «*Quae me causa hoc potissimum tempore impulit, ut ad te scribam exigamque abs te, si tamen hoc patitur humanitas tua, omnia veterum Numismatum Romanorum nomina, et uniuscuiusque cum nostris*

collati praetium»³⁴. L'editora comenta la carta tot dient: «*Sia stato motivo o conseguenza di questa lettera è da ricordare al proposito un inedito trattatello sulla moneta romana, Moneta aenea romana, di carte 25 in folio, apografo di O. Pantagato, composto da Paolo Manuzio, e segnalato da V. Forcella nel Catalogo dei manoscritti riguardanti la storia di Roma che si conservano nella Biblioteca Vaticana I, Roma 1879, p. 46, n. 161*»³⁵.

«*Moneta aenea romana*» és l'incipit del manuscrit, no el títol i, a més, no coincideix amb la carta que presenta E. Pastorello, ja que J. R. Falconio demana únicament un llistat de monedes romanes i llurs equivalències amb les monedes de l'època. Per afirmar que el tractat de monedes és una còpia d'O. Pantagato, caldria tenir un original de P. Manuzio, fet que ningú no corrobora. No té sentit parlar d'un apògraf sense saber del cert l'existència d'un original. Hem de dir també que el manuscrit presenta anotacions marginals i correccions autògrafes de Pantagato en molts folis, cosa que podria ser un argument en defensa de la seva autoria. A més d'això sabem que Pantagato practicava les equivalències entre les monedes romanes i les del seu temps perquè és el procediment que fa servir en el CR.

MS. Vat. Lat. 5237 - Vat. Lat. 5253: Crawford (1994)³⁶, pp. 118-123.

Aquests dos manuscrits contenen còpies d'inscripcions, majoritàriament autògrafes d'Aldo Manuzio. Per la col·laboració de J. Carbonell en l'obra editada per Crawford (1994) sabérem que els folis 127 i 132 contenen la transcripció d'una inscripció, autògrafa de Pantagato. Això ens va

³⁴E. Pastorello (1960), p. 71.

³⁵V. Forcella (1879) fa una llista de manuscrits i el que porta el número 161 és aquest: "5211 cart. in f. sec. XVI, car. 25 (autografo) MANUZIO PAOLO. Trattato sulla moneta Romana *Moneta aenea Romana*. In fine della carta 25 si legge in altro carattere *Manu ppa. Pauli Manutii scripta*".

³⁶Ens referirem amb aquesta notació a les col·laboracions de diversos investigadors a les actes del *Colloquium Antonio Agustin*, editades per M. H. Crawford, amb el títol *Antonio Agustín between Renaissance and Counter-Reform*, Londres 1994.

portar a examinar el manuscrit. Un cop revisat, podem constatar que els folis 81, 99, 137, 163, 164, 233, 242 i 243 contenen igualment inscripcions copiades per la mà de Pantagato, així com els 359 i 360 presenten una carta inèdita adreçada a P. Manuzio.

MS. Vat. Lat. 5640: Kristeller, vol. II, p. 375.

Kristeller, en descriure el manuscrit, afirma que conté poemes escrits per diferents autors del segle XVI, entre els quals hi ha un *Pantagathus*. Consultat el MS., només hi ha un díptic al f. 235r. «*In Xyxtum*», contra el Papa Sixt IV, que molt probablement no podem atribuir al nostre Pantagato, per la temàtica.

MS. Vat. Lat. 6035 - Vat. Lat. 6036: Crawford (1994), pp. 118-123, 155-161 i 173-184.

Són els coneguts reculls d'inscripcions fets per O. Panvinio. Si tenim en compte la important relació epistolar entre Pantagato i Panvinio que evidencien les cartes del MS. BAM D501inf., és evident que quelcom de Pantagato havia de romandre en aquests aplecs. Efectivament, en el primer, als folis 55, 60 i 128, hi ha inscripcions que també són mencionades a l'epistolari de Pantagato provinent del MS. BAM D501inf. Al segon hi ha dues inscripcions proporcionades per Pantagato a Panvinio, folis 49 i 52. La majoria d'aquestes incipcions són retalladures d'impressos, excepte les dels ff. 55r. i 60r., que són manuscrites d'A. Agustín.

MS. Vat. Lat. 6038: Crawford (1994), pp.281-283.

M. H. Crawford detalla el que hi ha a cada foli d'aquest manuscrit. Per la temàtica, bàsicament epigràfica, l'hem revisat, a la recerca d'algun autògraf de Pantagato. Podem aportar, en efecte, que el foli 86r., que conté una traducció al llatí d'una inscripció grega (*Inscriptiones Creticae*, Allaria, nº 2), és autògraf de Pantagato.

MS.Vat. Lat. 6201

El MS. Vat. Lat. 9067 conté dues cartes de Pantagato a Antonio Agustín, en les quals s'indica que són còpies d'originals autògrafs del Vat. Lat. 6201. Efectivament, aquestes cartes es troben als folis 45 a 48 i encara són inèdites.

MS. Vat. Lat. 6785: Ferrary (1996), pp. 219 i 221.

En parlar de la biblioteca de Panvinio, Ferrary afirma que en aquesta hi constava una taula de cronologia comparada, «*Annorum mundi summa secundum varias opiniones Hebreorum, LXX, Josephi, Graecorum et P. Oct(avii)*», és a dir, un còmput dels anys del món segons la Bíblia hebrea, la Grega dels LXX, la Llatina, Flavi Josef, Eusebi i el propi Pantagato, que es troba conservada als ff. 5 a 8 del MS. Vat. Lat. 6785. Igualment, en el f. 30 del mateix MS. es troba la «*Vetus supputatio P. Octavii*», foli que presenta també recomptes d'anys que han passat des de la fundació del món, des del diluvi, des de la primera hebdòmada, des del començament de les Olimpíades, etc. Els folis citats són autògrafs d'O. Panvinio.

Podem afegir com a fruit de la nostra recerca els folis 9, 27, 76, 77, 83 i 98, autògrafs del monjo servita, amb el contingut següent:

- f. 9r. Fragments en grec del llibre de Samuel: anys del regnat d'Helí i de Samuel.
- ff. 9v.-10r. Recompte d'anys passats des de la fundació del món, el diluvi universal, la circumcisió i altres esdeveniments fins a l'emperador Constantí. La còpia exacta d'aquest folis es troba al f. 30 d'aquest mateix manuscrit, feta per O. Panvinio.
- f. 27 Còmput d'anys de l'antic testament, els grecs i els perses.
- f. 76r. Cronologia de la guerra de Troia, Susacim, Cambises, Sardanàpal, Belos, etc.
- f. 76v. Cronologia de diversos esdeveniments i regnats del món antic.
- f. 77r. Llista del regnat dels Pastors i dels Faraons a Egipte, segons Manetó (Fr. 43, 48 i 49).

f. 83v. Llista de faraons d'Egipte / Taula de comptes d'anys des de Moisès, des de la presa de Troia, etc.

f. 98 Recompte d'anys des d'Adam fins a Sedecias.

MS. Vat. Lat. 9067: Kristeller, vol. II, p. 346.

És una còpia del segle XVIII que conté un recull de cartes de diversos humanistes. Els folis 256 a 265 contenen les còpies de cartes d'Ottavio Pantagato a A. Agustín i a F. Orsini, els originals de les quals es troben als Vat. Lat. 4105 (ff. 63, 66, 68, 73, 80) i al Vat. Lat. 6201 (ff. 45 a 48).

Hem de fer menció també del **MS. Vat. Lat. 3451**, en el qual O. Pantagato hi apareix, encara que de forma molt marginal, com a subjecte de la dedicatòria d'una obra. Es tracta del text que serví de base per als *Fasti* de Panvinio, concretament l'edició sense comentari, que es publicà a Venècia l'any 1558. Al foli 13r. comença el llibre II, en la introducció del qual podem llegir que és dedicat a Pantagato³⁷.

També s'ha d'esmentar que els **MSS. Vat. Lat. 4103, Vat. Lat. 6034 i Vat. Lat. 6039**³⁸ han estat consultats, ja que pel seu contingut podrien ben bé haver inclòs autògrafs de Pantagato. Concretament, el primer conté cartes de Jean Matal; el segon comprèn, entre altres coses, còpies d'inscripcions fetes també per J. Matal; el tercer inclou la *sylloge* d'inscripcions del Cardenal Salviati. En els tres casos, emperò, la recerca ha resultat infructuosa.

³⁷En dona la notícia J.-L. Ferrary (1996), p. 221.

³⁸Hom pot trobar el contingut desglossat del MS. Vat. Lat. 6034 i del MS. Vat. Lat. 6039 a Crawford (1994), pp. 279-280 i 283-289 respectivament. En aquesta mateixa hi ha la referència al MS. Vat. Lat. 4103 (pp. 111, 137 i 247), que conté cartes de Jean Matal.

Venezia: Biblioteca Nazionale Marziana

MS. Marc. Lat. XIV 50: Kristeller, vol. II, p. 264.

Conté als ff. 62-63 *Ode Torrentii ad Octavium Pantagathum*, és a dir, unes poesies que L. Torrentino (Lieven Van der Becken) va compondre en honor de Pantagato.

MS. Marc. Lat. XIV 169: Kristeller, vol. II, p. 266.

Al f. 27r. hi ha una carta de Cantalicio adreçada a Pantagato. Molt probablement aquest Pantagato no sigui el nostre Ottavio, ja que difícilment va coincidir amb Giovanni Battista Cantalicio (~1450-1515). Quan aquest mor, el nostre monjo encara no ha abandonat la Brescia natal i Cantalicio, tot i que va exercir de professor en moltes ciutats italianes com ara Siena, Florència, Foligno, Rieti, Perugia i Viterbo, ho va fer abans que nasqués Pantagato, ja que des del 1492 estava a Roma, a la cort d'Alexandre VI.

Viterbo: Biblioteca Capitolare

MS. D43: Kristeller, vol. II, p. 305

Manuscrit de 249 folis. Dels folis 1 al 139 hi ha cartes de Latino Latinio, algunes d'elles adreçades a O. Pantagato. A hores d'ara, encara no hem pogut examinar aquest material, que podria aportar potser més cartes inèdites, tot i que Kristeller adverteix que es troba en un pèssim estat de conservació.

MS. B.7.7.: Kristeller, vol. IV, p. 667.

Kristeller remet al catàleg intern de la Biblioteca³⁹, en el qual llegim: «15.-Antonio Agustín, papeles varios [...] XIII [i. e. legajo]-*Emendationes seu correctiones ex vetustis Codicibus M S S. ab Antonio Augustino confectae, quae reperiuntur in ejusdem Augustini Schedis originalibus inter scripta Patris Octavii Pantagati dicti Antonii Augustini amicissimi, de quibus correctionibus mentio fit in epistolis ejusdem ad Cl. Virum Fulvium Ursinum (13 hoj.)*». És a dir, el lligall XII del manuscrit B.7.7 conté tretze folis autògrafs d'Antonio Agustín, que són una còpia de les correccions fetes a les *Tusculanae Disputationes* i a les *Epistulae ad Familiares* i les *Ad Atticum* que es troben al MS. Vat. Lat. 3391.

³⁹L. Latre, *Manuscritos e incunables del Real Seminario Sacerdotal de San Carlos de Zaragoza, Madrid, 1943*, pp. 21-22.

APÈNDIX II:

LA POESIA D'OTTAVIO PANTAGATO

Podem constatar que Ottavio Pantagato és autor de tres petits poemets, conservats als MSS. A LXXIX (Firenze) i K V 31 (Siena), la descripció dels quals s'ha fet en el primer apèndix d'aquest treball. No ens ha de sorprendre que cultivàs la poesia un erudit com Pantagato, que redactava la seva comptabilitat personal en llatí i convertint les monedes del seu temps en l'equivalent en moneda romana. Ja hem esmentat en el primer apèndix, en què descrivim la presència dels escrits del monjo, que ens trobam amb més poemes atribuïts a "*Pantagathus*" que nosaltres hem descartat com a procedents de la ploma del nostre humanista, els quals no tindrem en compte en aquest apartat.

A banda de presentar l'edició dels tres poemes n'oferim també dos altres adreçats a ell, l'autoria dels quals correspon, respectivament, a l'historiador B. Varchio i a l'editor L. Torrentino.

Volem advertir que aquest capítol no pretén ser un estudi aprofundit de la poesia llatina de l'humanista, sinó que tan sols ofereix una edició dels seus poemes, per acompanyar, complementar i arrodonir la visió que d'ell se'n pugui fer el lector que manegi l'edició de la seva correspondència.

Encara que en cap cas no es tracti d'autògrafs i que les còpies siguin, per tant, posteriors, hem optat per fer la nostra edició fidel a les grafies dels manuscrits. Com que es tracta de textos fins ara inèdits, n'adjuntam també una traducció. En l'últim d'ells, el de L. Torrentino, hem inclòs també unes notes de comentari, donada la riquesa de concordances horacianes que presenta el poema, tant de caire mètric com sintàctic, lèxic, estilístic, etc.

1. POEMES D'OTTAVIO PANTAGATO

1. 1. Edició i traducció

Tenim tres petits poemes del nostre humanista, conservats a Firenze, a la Biblioteca Marucelliana, MS. A VOL. 79II (que nosaltres identificarem amb la sigla F), f. 1 els dos primers i f. 5v. l'últim, del qual es troba també una còpia a la Biblioteca Comunale degli Intronati, a Siena, MS. K V 31, f. 47 (al qual atorgarem la sigla S).

No sabem qui és el destinatari dels dos primers poemes, però per la temàtica caldria suposar que es tracta d'un personatge vinculat amb la música. Tal volta podríem apuntar com a hipòtesi el nom del jove florentí Hieronimo Mei, coneixedor del llatí i del grec amèn de la música, esmentat en la correspondència de Pantagato a Vettori¹. Si fos així, mirant la data de les cartes, podríem datar els poemes entre 1555-1565, prenent la primera data com a pròpera a l'aparició del jove en la correspondència i la segona com a límit per la proximitat de la mort del nostre humanista. El segon poema podria acompanyar un instrument, però en el *CR* no tenim cap despesa que corrobore això.

Benedetto Varchio (1503-1565), destinatari del tercer poema alhora que autor d'un altre que motiva la contesta de Pantagato, era un cèlebre historiador i poeta florentí. El servita li dóna les gràcies del poema que li ha dedicat tot dient-li que no es considera mereixedor de les lloances i els mèrits, i eleva al màxim exponent el tòpic de la falsa modèstia. Mentre que el de Varchio a Pantagato sigui l'únic que tenim, podem entendre'ls com a complementaris. En aquest cas, doncs, podríem imaginar que la relació d'ambdós humanistes comença entorn al 1530, quan Pantagato, acabat d'arribat de París, parteix cap a Florència com a membre de la cort del cardenal Salviati. Potser la data de composició, per

¹En les cartes 103 i 116 de la nostra edició.

tant, oscil·laria entre 1540-1550.

I

Ars noua, quae calamos chordis iunxisse professa est,

Quaerit inaudita uincier arte manus.

II

Non animus, non hic quicquam desiderat auris

Si tempestiuis pulser ab articulis.

III

Benedicto Varchio

Varchi diuinos inter memorande poetas

Cui numeris etiam libera Musa fauet,

Quid me carminibus summorum laudibus aequas,

De te unquam bene nil nec de alio meritum?

5 At monita haec isto pro iudicio esse relata

Malo tibi, quando nil aliud ualeo,

Quam immemorem ingratumue hominem me forte uideri,

Quo a uitio penitus uita aliena mea est:

Post quam sublime ingenium tibi contigit esse

10 Dignam sume illo tu quoque materiem.

Benedicto Varchio: Ad Varchium suum *S* || 6 nil: non *F* || 7 quam: quem *S* || forte: forti *F*

I

L'art nova que ha ensenyat a unir flautes amb cordes cerca ser dominada per la destresa d'una mà desconeguda.

II

No, ara l'esperit i l'oïda no enyoren res més si som polsat per uns dits experts.

III

Varchio, digne de record entre els poetes excelsos, a qui afaforeix en els ritmes també la Musa lliure, per què amb els teus versos m'eleves a les lloances dels millors, a mi, que no em mereisc res de bo ni de part teva ni d'un altre? Ara bé, en resposta a la teva consideració, m'estim més haver-te fet aquests advertiments -no puc fer altra cosa-, que no pas semblar potser un home desmemoriat o desagrait, defecte absolutament aliè a la meua vida: ja que t'ha tocat en sort gaudir d' un enginy sublim, procura també de tractar temes que en siguin dignes.

1. 2. Esquema mètric

I

_UU|_UU|__|__|_||_UU|__
_UU|__|_||_UU|_UU|_

II

_UU|__|__|_||_UU|_U
__|__|_||_UU|_UU|_

III

__|__|__|_||UU|_UU|__
_UU|_UU|_||_UU|_UU|U
__|_UU|_||_||_UU|__
__|_UU|_||_UU|_UU|U

5

_UU|__|_||_||_UU|_UU|_U
_UU|__|_||_UU|_UU|_

_UU|__|_UU|_||_||_UU|__
_UU|_UU|_||_UU|_UU|_

10

__|__|_UU|_||UU|_UU|_U
__|__|_||_UU|_UU|U

2. POEMES DEDICATS A OTTAVIO PANTAGATO

2. 1. De Benedetto Varchio

2. 1. 1. Edició i traducció

El poema que tenim es troba conservat en els dos mateixos manuscrits que el poema precedent, f. 6r en el MS A VOL 79II i f.47r en el MS K V 31, tot i que el de Siena n'omet gran part. No sabem si aquest és l'únic que Varchio va escriure per a Pantagato, però en cas que fos així, el poema III que acabam d'editar com a pertanyent al monjo servita en representaria la resposta. Els vint versos insisteixen en la idea que la bonesa en tots els aspectes de l'humanista de Brescia cal que sigui manifesta per a tots.

Com ja apuntàvem en parlar de la composició del servita, la forquilla de datació proposada es trobaria entre 1540 i 1550. De fet, podríem perllongar la data final, però el que ens atura de fer-ho així és el fet que a partir de mitjans de 1550 la correspondència conservada esdevé prou abundant i és estrany que Varchio, si no destinatari o emissor, no sigui ni tan sols tema de conversa a les cartes, si més no, entre Pantagato i el florentí P. Vettori. Aquesta mancança pot ser deguda a l'atzar, o bé va passar que la relació iniciada hipotèticament als voltants de 1530 va anar decaient a mesura que passava el temps, simplement per una qüestió de llunyania geogràfica.

Bene(dicti) Varchii Oct(auio) Pantagato B(ri)x(iensi)

Ingenii uis alta tui mentisque benignae

Candor et egregiae tantis cum dotibus artes

Octaui uenerande, tui probitasque pudorque

Rarus et hoc etiam rarissima tempore uirtus

5 Iampridem toto me pectore menteque tota

Percepere tibi stimulisque egere uolentem

Vt quid sentirem de te, tibi carmine nostro

Ingenue notum facerem, saeculisque futuris

Exiguae quantum possent extendere uires

10 Iudicium pariterque meum testarer amorem.

Scilicet ut mores nunc sunt, ne forte uiderer

Non nullis, alios ex se qui non bene fingunt,

Ambitione mala propiaque cupidine caecus,

Solus tam clari non cernere lumina solis

15 Aut etiam, quod longe a me longaque remotum

Esse uolo, tristi suffusus corda ueneno

Inuidia tacuisse. Haec sunt, Pater optime, quae me

Clara tua obscuris intexere nomina cartis

Impulerunt, iri quae nunc tibi uera probatum

20 Et reor et siquid ueri mens augurat opto.

I. De Benedetto Varchio a Ottavio Pantagato de Brescia.

Ja fa temps que la força superior del teu enginy i l'esplendor de la teva ment benèvola, les teves arts egrègies amb un talent tan gran, venerable Octavi, la teva honestedat i el teu pudor poc habitual i també una virtut fora del que és habitual en aquest temps m'han guanyat amb tot el meu cor i amb tota la meva ment per a tu i amb aquests estímuls m'han duit de bon grat a fer-te saber francament, a través dels meus versos, allò que pens de tu i deixar testimoni per als segles futurs del meu amor i alhora l'opinió de fins on poden estendre's unes forces febles. Sens dubte, tal com van les coses avui dia, ho faig per tal de no semblar -potser a aquells que no es fan una idea dels altres a partir d'ells mateixos-, que, encegat per males ambicions i interessos propis, som l'únic de no veure la llum d'un sol tan brillant, o bé que som l'únic d'haver-ho callat per enveja, amarat el meu cor d'un amarg verí, cosa que vull que estigui molt i molt lluny de mi. Aquests són, pare òptim, els motius que m'han impulsat a entrellaçar els teus noms il·lustres amb aquests papers obscurs, motius que crec i esper -si la ment pot augurar quelcom de cert- que seran corroborats per tu.

2. 1. 2. Esquema mètric

I

— uu | — — | — uu | — || — | — uu | — —
— uu | — uu | — — | — || — | — uu | — —
— — | — uu | — uu | — || uu | — uu | — u
— uu | — uu | — || — | — uu | — uu | — —
5 — — | — — | — — | — uu | — uu | — —
— — | — uu | — || uu | — — | — uu | — u
— — | — — | — — | — || uu | — uu | — —
— uu | — — | — uu | — || — | — uu | — —
— uu | — — | — — | — || — | — uu | — —
10 — uu | — uu | — u || u | — — | — uu | — u
— uu | — — | — — | — || — | — uu | — —
— — | — uu | — — | — || — | — uu | — —
— uu | — uu | — uu | — u || u | — uu | — u
— — | — — | — || — | — uu | — uu | — u
15 — uu | — — | — — | — || — | — uu | — u
— uu | — — | — || — | — — | — uu | — —
— uu | — uu | — — | — || uu | — uu | — —
— uu | — — | — || — | — uu | — uu | — —
— uu | — — | — — | — || uu | — uu | — u
20 — uu | — — | — — | — || — | — uu | — —

2. 2. De Laevinus Torrentius

2. 2. 1. Edició i traducció

A Venècia, a la Biblioteca Nazionale Marziana, al MS. Marc. Lat. XIV 50, ff. 78-79r hi ha una oda en honor del monjo servita, que, si fem cas del començament del primer foli, és còpia del MS Ottobonià 1570, informació que no es veu corroborada en l'índex de Kristeller² i que resulta ser errònia, ja que la consulta d'aquest manuscrit ha esdevingut infructuosa. La present edició es basa, doncs, en el MS venecià, atès que a hores d'ara no sabem de l'existència d'una altra còpia.

En el mateix *incipit* on s'indica la referència a l'Ottobonià trobam el lloc i la data de composició, «*Roma, 1557*», la qual cosa donam com a prou certa. «*Torrentino*» era el nom italianitzat de Lieven van der Becke (? -1563), editor holandès que va establir-se a Itàlia devers el 1547, cridat en un principi a Florència per Cosimo de Medici, però ben prest conegut arreu d'Itàlia. El personatge apareix algunes vegades esmentat en la correspondència del nostre humanista. Tant per la llargària com pel contingut del poema no podem deixar de comentar-lo breument. És per això que, després de l'edició i traducció, hem elaborat un petit comentari.

²Kristeller, vol. II, p. 418.

Octaui, patriae dulcis honor tuae
O et Pieridum splendor et Italae
Ingens gloria gentis
Qui priscum reuocas decus,
5 Cuiusque auspiciis seu pede strictior
Seu laxa est habitu pagina libero,
Nuda saecula laude
Edunt nostra prioribus!
Sunt qui socraticis inuigilant libris
10 Vt rectis animum moribus imbuant.
Sunt qui sphaerica regna,
Augustas superum domos,
Accliuesque polos et uaga sidera
Lymphata rapidi mente perambulant.
15 Sunt quos cuncta potentis
Naturae artifices manus
Miratos, uacuo quicquid in aere
Monstrosoque procax ediderit mari
Et terra simul omni,
20 (Quo laudabilius nihil),
Vestigare iuuat nec sine nomine
Gausi ingenuo molliter otio
Imi se lutulento
Secernunt populi grege.

Octavi, dolç honor de la teva pàtria, esplendor de les Muses i glòria immensa del poble d' Itàlia, que evokes l'antiga dignitat i sota els teus auspicis un escrit esdevé o molt ajustat al ritme o laxa per la seva conformació lliure. La nostra època fa publicacions desprovistes de lloança per als antics! N'hi ha que consulten els llibres socràtics per tal d'amarar-se l'esperit de rectes costums. N'hi ha que recorren, veloços, amb la ment enfollida, els regnes celestes, els augusts habitatges dels déus, els pols inclinats i els astres errants. N'hi ha que, admirant les mans destres de la natura totpoderosa, els agrada rastrejar tot allò de feréstec que ha sortit en l'aire buit, en el mar prodigiós i alhora en tota la terra -res més lloable que això-, i que amb renom, complaent-se regaladament en l'oci noble se separen de la massa immunda del populatxo.

- 25 Pro<cur>ant alii munera ciuium
Et nouisse labor ius, quibus artibus
saeua lege magistra
Mensura tribuant pari.
Multos praeteriti temporis anxium
- 30 Exercet studium curaque non leuis
Quanto Graecia quondam
Et Roma et Latium ferox
Prostrarint acies robore barbaras,
Qui mores hominum, qui status urbiu<m>
- 35 Et quo pudore ritus
Antiqui spernant nouos.
Nec paucos decorat copia splendidae
Docta et gratia linguae, eloquio potens
Aut mellita poesis
- 40 Et lauri et citharae beant.
Non desunt animis undique feruidis
Instrumenta boni magnaque gloria
Iustae occasio laudis
Cuiuis mille datur modis.
- 45 Sed cum nisi det singula ceteris,
Vltro dona tibi contulit omnia
Tam profusa suarum et
In te prodiga dotium

D'altres aprecien els càrrecs polítics i s'esforcen a conèixer el dret, arts que respecten tenint com a guida una llei temible i amb igual mesura. N'estimula molts l'estudi treballós del temps passat i la preocupació no lleu de saber amb quina força en altre temps Grècia, Roma i el ferotge Laci van abatre amb fermesa els exèrcits bàrbars, quins eren els costums de la gent, quin l'estat de les ciutats i amb quin pudor els antics menyspreaven els ritus nous. No pocs en dignifica la il·lustre riquesa i l'encant d'una llengua esplendorosa, ben disposada a l'eloqüència, o els alegren la poesia mel·líflua, els llorers i les cítares. Als esperits inquietos no els manquen arreu instruments del bé i una gran glòria, ocasió de justa lloança, es presenta de mil maneres a quiesvulla. Però la natura, tan abundant i pròdiga en les seves dots envers tu, mentre als altres només els dóna un do a cadascú, a tu espontàniament te'ls ha conferit tots,

Natura ut neque tot pascua floribus

50 Nec tot sint nitidis fulgida gemmulis

Rubri litora ponti,

Quot ta<-> laudibus <--->.

Verax praecipuae palma scientiae,

<C>ui tam iure datur, quin tibi cesserit?

55 Tu communis asyli

Doctis instar et omnibus;

Tu quodcumque probas, nemo reicerit;

Tu siquid reiicis, nemo probauerit.

O et regula uerbi

60 Et uitae specimen bonae,

<C>onsultique merens nomen Apollinis,

Qui tam certa refers Palladio gregi et

Toti oracula Romae,

Si me uatibus inseris

65 Innectens uiridi tempora laureae

Vt qui Castalio fonte rigant labra

Toto cognitus orbe

Non ulla moriar die.

de manera que ni els prats no són tan refulgents de flors, ni les voreres del mar rogenç no ho són amb macolins brillants com <--> de lloances <-->. A qui no se li atorga per dret el lloc principal de la veritable ciència, que no s'hagi de retirar davant teu? Tu ets com un refugi comú per als savis i per a tots. El que tu aproves, ningú no ho rebutjarà; si tu rebutges quelcom, ningú no ho aprovarà. Model de dicció i exemple de vida correcta! Mereixent-te el nom d'oracle d'Apol·lo, tu que pronuncies oracles tan certs per als seguidors de Pal·las i per a tota Roma, si em col·loques entre els poetes, cenyint-me les temples amb verd llorer, com aquells que sol·len els seus llavis a la font Castàlia, conegut en tot el món, mai no moriré.

2. 2. 2. Notes de comentari

El poema té l'estructura d'una *Ringskomposition*, ja que comença i acaba exposant el mateix, és a dir, la superioritat a tots els nivells de l'humanista Ottavio Pantagato, es compari amb qui es compari. És en aquests dos moments quan la lloança es fa directament, mentre que en la part central trobam una enumeració d'altres tasques lloables, tot i que inferiors a la desenvolupada per Pantagato, l'exposició de les quals esdevé, per tant, una lloança indirecta del servita. El poema presenta una disposició coneguda com *Priamel*, amb ecos horacians perfectament visibles. En encetar el seu llibre de *Carmina*, Horaci, per reconèixer el favor del seu protector, fa servir justament aquest recurs que acabam de citar, tradicional ja en els lírics grecs com Safo (fragment 16 L.-P.) o Píndar (*Nemea* VIII, 37-ss). També apareix en aquesta lloança de Mecenàs el tòpic de la diversitat de vides, que enceta Soló (I, 43-ss) i que és present també a Baquilides (X, 38-ss).

És un poema de mètrica fixa, format per disset estrofes que segueixen l'esquema de l'estrofa asclepiadea B, que es pot descompondre en dos versos asclepiadeus menors, un ferecraci i un glicònic:

— — — UU — || — UU — U U
— — — UU — || — UU — U U
— — — UU — U
— — — UU — U U

El metre, agrupat dins dels eolis, fou usat en la literatura llatina tan sols per Horaci en un nombre relativament escàs d'odes, a saber: I 5, 14, 21, 23; III 7, 13; IV, 13. Justament a I 1 fa servir tan sols una sèrie d'asclepiadeus menors que que representen els mateixos esquemes que els dos primers versos de cadascuna de les estrofes del poema que tenim, cosa que s'ha de tenir en compte, perquè a l'hora d'encabir mots en un vers, les

possibilitats són les mateixes en ambdós casos.

En dues ocasions, emperò, trobam una sortida del patró de mesura:

v. 36 Antiqui spernant novos _ _ _ _ _ u u

v. 45 Sed cum nisi det singula ceteris _ _ u _ _ _ u u _ u u

Tant en un cas com en l'altre manca una síl·laba, mancança que convertiria el glicònic en un heptasíl·lab format gairebé exclusivament per llargues, mentre que l'asclepiadeu menor passaria a seguir l'esquema d'un hendecasíl·lab alcaic.

En I 1, Horaci col·loca el nom de Mecènàs, així com fa també Torrentino. Acte seguit, el de Venúcia ens presenta una sèrie d'exemples de dedicacions humanes: l'esportista, el polític, el pagès, el mercader que té una barca, l'amant de la mol·lície, el soldat i el caçador, per acabar per contraposar-los tots a la figura del poeta, que esdevindrà immortal si el dedicand del poema vol. Les semblances, doncs, amb l'estructura són prou evidents. Torrentino comença parlant de Pantagato (vv. 1-8) i després segueix amb l'enumeració d'altres tipus de vides humanes: un grup que podríem anomenar filòsofs (vv. 9-10), uns altres dedicats a l'astronomia (vv. 11-14), els de bona família que es dediquen a l'oci (vv. 15-24), els polítics i juristes (vv. 25-28), els historiadors (vv. 29-36) i els amants de l'eloqüència i la poesia (vv. 37-40). L'enumeració s'acaba aquí i el poeta reprèn novament la lloança de Pantagato, mostrant l'excel·lència del monjo sobre tots aquests altres, que són dignes de lloança tan sols en un aspecte i per això mateix s'han de retre davant ell.

Hi ha encara més semblances entre Horaci i Torrentino: Horaci es refereix a Mecènàs com «*dulce decus meum*» (v. 2), mentre que al v. 4 de Torrentino trobam «*qui priscum revocas decus*». En fer les enumeracions, les estructures horacianes «*sunt quos*» (v. 3), «*est qui ... spernit*» (v. 19), «*multos ... iuvant*» (v. 23) i «*me secernunt populo*» (v. 32) recorden

els versos de Torrentino (vv. 9, 11, 15, 24). El colofó del poema esdevé també prou influenciat si recordam els versos «*me doctarum hederæ præmia frontium / dis miscent superis*» (vv. 29-30) i «*quodsi me lyricis vatibus inseres*» (v. 35).

Fora del poema I 1, fent un repàs dels que segueixen el mateix esquema mètric, trobam en Horaci «*curaque non levis*» (I 14, v. 18), en idèntica posició que al nostre, v. 30. També «*rubro sanguine rivos*» (II 13, v. 7), encara que no tan directament, es podria emparentar amb «*rubri litora ponti*» del v. 51. Igualment, l'últim vers recorda els mots d'Horaci «*non omnis moriar*» (III 30, v. 6).

El primer epigrama del llibre primer de Marcial conté un vers, «*toto notus in orbe Martialis*» (v. 2), que també creim que devia estar a la ment de Torrentino en el moment d'escriure «*toto cognitus orbe*» (v. 67).

APÈNDIX III:

EDICIÓ DEL *CODEX RATIONVM*

En aquest apèndix tercer oferim una edició diplomàtica del *Codex ratiunum*, llibre de comptabilitat de l'humanista des del 1516 al 1561, o sia, des que va partir de la llar paterna fins sis anys abans de morir. Es tracta d'un document de gran valor històric, molt important per establir fites, en particular, de la biografia de Pantagato i, en general, de la història de l'economia del segle XVI. La seva conservació fins als nostres dies, en un estat excel·lent, ha permès fixar o corroborar nombroses dates i despeses de la vida del monjo o desmentir-ne d'altres, car té una veracitat indubtable.

Encara que l'objectiu del nostre treball no sigui ni de bon tros històric, és indubtable que les dades del document són precioses en aquest sentit. Ens trobam davant d'un regest minucios de l'economia d'un període de gairebé cinquanta anys en una franja espacial prou concreta -Itàlia pràcticament en tots els casos i Roma per ser encara més puntuals-: sabem quines eren les rendes d'un abat i quin percentatge pagava als banquers per transferir-les d'una ciutat a una altra, què cobrava un metge, la soldada d'un servent, què se solia gastar en parament de la llar anualment, el preu d'un mul per a desplaçar-se, el cost d'educar un infant, el valor crematístic d'alguns llibres,... entre tantes altres coses.

La importància de tot això ens ha duit a editar-lo per tal que altres puguin usar-ne informació en futurs estudis. El reproduïm pràcticament tal i com es troba en el MS BAM J 29 inf, tot i que per a les grafies "u"-“v” i “i”-“j” continuam aplicant el mateix criteri que en la correspondència: no distinció “u”-“v” (com en l'original) i unificació en “i” de “i” i “j”.

També ens hem permès de col·locar el text i els números en uns quadres, a la manera dels llibres de comptes, per simplificar i esquematitzar-ne el contingut. Els símbols que s'usen són ∇, η

i ϕ (*scudi*, *soldi* i *denari* respectivament), l'equivalència entre els quals és la següent:

$$5 \phi = 1 \eta$$

$$100 \eta = 1 \nabla$$

En un petit nombre d'operacions de suma hem detectat errades d'alguns decimals, que no hem corregit, precisament perquè l'objectiu d'aquesta edició no és altre que la seva reproducció fidel.

CODEX RATIONVM

Octauii Pacati post quam paterni iuris esse
desiit, pecuniae omnis acceptae expensaeq. in
quo impari numero tabulae relatam habent pecu-
niam in singulos annos acceptam; alterae pari
latam expensam

Valor antiquae monetae cum huius temporis pecu-
nia collatus, et notae

== assis Ro. Triens	Quadrans assis imp.
Ɔ as Ro.	Dodrans assis imp.
⚖== assis Ro. Trientes IV	as imp.
FVISZ asses Ro. VI et bes	Quinarius imp.
N. HS IIIH== asses Ro. XIII et Triens	Denarius imp.
N. HS XXXIIIH== asses Ro. CCC= XXXIII et Triens	Aureus scutatus

	∇	η	φ
Prid. K. Aug. -Sodalitio uestitum, uictum, domicilium supellectilem iure accepta refero in quinq. ultimos menses -Patri N. HS CC munera accepta refero	6		

	∇	η	φ
-Sodalitio uestitum, uictum, domicilium supellectilem annua iure acc. ref. -Patri mun. acc. ref. N.HS DC	18		

MDXVII

	∇	η	φ
-In uiaticum Cremonense, et initia sacerdotii sumptu expensa fero N. HS XVI f II==II		50	